

COURSE

GUIDE

NATIONAL OPEN UNIVERSITY

DEPARTMENT OF LANGUAGES

FACULTY OF ARTS

**COURSE TITLE: INTRODUCTION TO HAUSA
CULTURAL STUDIES**

HAU:117

COURSE GUIDE

**COURSE TITLE: INTRODUCTION TO HAUSA
CULTURAL STUDIES**

HAU:117

Course Writer: Dr. Ibrahim Abdullahi Sarkin Sudan

Course Editor: Professor Aliyu Muhammad Bunza

HAU:117: GABATARWA KAN NAZARIN AL'ADUN HAUSAWA

Gabatarwa (Introduction)

Wannan kwas (Hau:117), kamar sharer fage ne ga duk darussan da suke da ala}a da al'adun Hausawa. Daga wannan darasi ne ake sa ran dalibai su san tushen duk wata al'ada ta Hausawa da yadda al'adun suke a yanzu. Darasin yana }auke da fasula masu }unshe da rukunai da kashe-kashe wa}anda suka fara da bayanin asalin kalmar al'ada daga kalmomi masu kinin ma'ana da ita. An yi bayanin ma'anar al'ada ta fuskoki da dama har ya zuwa ma'anar da ta yi daidai da }unshiyar wannan darasi, wato hanyar rayuwa da ta shafi wata al'umma. Haka kuma, an yi bayanin mata kai da ake bi wurin gudanar da al'adu da yadda al'adu suke wanzuwa tsakanin Hausawa.

Baya ga haka, an kawo bayanin al'ada a tunanin Hausawa wanda ya shafi jinda}i, da hanyoyin tattalin arziki, da siyasa, da addini. Daga wannan, an yi nazarin rabe-raben al'ada a tunanin Hausawa sa~anin yadda take wurin sauran al'ummu, da yadda al'ada take da }abi'a a tsarin zamantakewar Hausawa. An yi nazarin }abi'a inda aka bayyana kama da bambancinta da al'ada.

{arshen darasin ya kawo wasu tambayoyin auna fahimta da ake ganin in har }alibai suna iya amsa su, to lallai sun shirya wa jarabawa tun kafin ta zo. Akwai tushen bayani wanda zai yi jagorancin wurin da }alibai za su samu }arin bayani domin nazari cikin wasu ayyuka masu ala}a da wannan kwas. An samar da wata kafa wadda }alibai za su yi amfani da ita domin tuntu~ar malamai saboda neman bayanan abin da suka shige musu duhu dangane da wannan kwas a kowane lokaci.

Manufar Darasi (Course Aim)

Saboda a sami ingantaccen karatu da koyarwa, an fitar wa da kowane kashi manufa ta gaba }aya tun daga farkon darasi. Kawo wannan manufa daga farko za ta ba }alibai damar sanin inda kwas }in ya fuskanta tun farkonsa da abin da ake sa ran su gane cikinsa. Darasin ya }unshi darussa masu yawa, to amma muhimmai daga ciki su ne kamar haka:

- Sanin asalin kalmar al'ada da kalmomi masu kinin ma'ana da ita.
- Yadda Hausawa suke kallon al'ada a tunaninsu.
- Rabe-raben al'ada a tunanin Hausawa.

- [abi'un Hausawa kyawawa da munana.
- Yadda]abi'a ke riki]a zuwa al'ada.

Yadda Za a Nazarci Kwas (Working Through the Course)

Darasin yana da tsari wanda zai ba]alibai damar yi wa kansu jagoranci cikin sau]i ba tare da wata matsala ba. Hakan zai samu ne ganin an yi wa kwas]in tsarin rukuni-rukuni mai }unshe da kashi-kashi da suke bi da bi. Kowane kashi yana da dangantaka da]an'uwansa bisa rabon da aka yi masu. Don haka, natsuwar]alibi zai taimaka wurin gane darasi tare da auna fahimta ta yin la'akari auna fahimta da jingar da ake gabatarwa a }arshen kowane darasi. Jingar da ke zuwa a duk }arshen kowane kashi, za ta taimaki]alibai yin hasashen irin tambayoyin da za a yi na jarabawa a }arshen kwas. Bin wannan mataki dama ce wadda idan an bi,]alibi yana iya dogaro da kansa ba tare da neman gudummuwar Malami ba. Kwas]in yana da lokaci na tsawon sati 15, wannan ya nuna cewa kowane kashi na kwas za a koyar da shi a kowane sati.

Yin nazarin kwas lokaci bayan lokaci dama ce wadda ba sai]alibi ya dinga kasancewa tare da malami ba a kowane lokaci. Ke nan bin kowane kashi mataki-mataki zai taimaka tare da amfani da jerin abubuwan da malami ya bayar domin yin jagoranci wurin samun }arin bayanai na fa]a]a bincike da nazari.

A lokacin gabatar da wannan darasi, akwai abin da ya dace]alibai su mayar da hankali kansu. Wa]annan abubuwa su ne:

1. Duk darasi ko kwas ya }unshi rukuni 3 ko 4.
2. Kowane rukuni yana da kashi 3 ko 4.
3. Kowane kasha yana da sashen auna fahimta.
4. Kowane darasi yana da jingar da za a yi a gida.
5. Kowane darasi ko kwas akwai manazarta da wasu wuraren da ake iya yin }arin nazari.

Kashe-kashen Kwas (Study Units)

An raba wannan kwas zuwa rukuni hu]u, kowane rukuni yana }unshe da kashi hu]u in ban da rukuni na hu]u wanda kashi biyu ne rak. Kowane rukuni yana matsayin darasin da za a gudanar a sati (mako) guda. Ke nan ana da darussan sati 14 kafin kwas]in ya kamala. An yi tambayoyin auna fahimta a }arshen kowane kashi, wa]annan tambayoyi idan]alibai suka nazarce su; tare da yin jingar da ke biye, darasin zai yi taushi }warai ga]alibai.

A }o}arin ganin Jalibai sun fahimta tare da samun cikakken bayani, an kawo manazarta domin ta taimaka wurin samun bayanai game da darussan da aka gabatar. Neman su tun wuri zai taimaka, ba sai lokaci ya }ure an nema a rasa ba. Littafn Bunza (2006) da na Funtua da Gusau (2010) ya kyautu a neme su. Sauran litatafai masu bayanin al'adun Hausawa wa]anda ba a ambace su ba, su ma za su taimaka }warai in an same su.

Auna Fahimta (Assignment)

Fasalin wannan kwas ya nuna cewa Jalibi ba sai ya ga malami a zahiri ba, don haka ne aka samar da hanyoyi uku na jaraba fahimtar Jalibi. Hanyar farko ita ce wadda ake kawo tambayoyin auna fahimta a }arshen kowane darasi, daga bisani a bayar da jingar da Jalibai za su yi a }arshen darasi; daga }arshe kuma a gabatar da jarabawar }arshen zangon karatu mai nuni da darasi ya }are.

Zubin auna fahimtar da ake yi a duk }arshen darasi, tamkar wata jarabawa ce }arama; to sai dai tana Jauke da maki 30 daga cikin kaso 100. Wannan ya nuna idan dalibai ya amsa tambayoyi 2 cikin uku, kowace tambaya tana da maki 15. Ragowar maki 70 su ne za a samu daga jarabawar }arshen kwas jin.

Bisa tsarin wannan karatu, ana yin jarabawa ne daga gida, amma ba a cikin ajin darasi ba. Ana yin jarabawar ta hanyar intanet. Hakan ya nuna tilascin sani da na}altar na'ura mai }wa}walwa abu ne da ya zama wajibi baya ga muhimmancinsa ga Jalibai.

Jinga (Tutor Marked Assignment)

Jingar da ake bai wa Jalibai wani shiri ne da zai kimtsa Jalibai tun kafin zuwan jarabawa. {o}arin iya amsa jingar kowane kashi na darasi dama ce ga Jalibai su fara na}altar yadda za ta kasance a }arshen zangon karatu. [aliban da suka yi azama wurin yin }o}arin amsa jinga, sun sau}a}a wa kansu fuskantar amsa tambayoyin jarabawa wadda za a yi a }arshen darasi

Jarabawar }arshen Darasi (End of Course Examination)

Jarabawar }arshe hanya ce wadda ake yin awon fahimtar Jalibai dangane da abin da aka koyar da su. Ta wannan hanya ake fahimtar ko sun gane darasin, ko kuwa wani ~angare ka]ai ya gane. Jarabawar takan kasance

ta jauki kaso 70 cikin kashi 100 na kwas. Wannan fasali abin da dalibai ba su gane ba game da shi, ana samo tambayoyin ne daga cikin tambayoyin auna fahimta ko jinga. Bisa wannan dalili ake ganin cewa duk wanda ya yi }o}arin na }alta tare da iya amsa wa}ancan tambayoyi, lokacin da jarabawa ta zo; zai tunkare ta ba tare da fargaba ba.

Fasalin Yadda Darasin Zai Kasance

HAU 107: INTRODUCTION TO HAUSA CULTURAL STUDIES

{UNSHIYA

RUKUNI NA 1: MECE CE AL'ADA?

Kashi Na 1: Kalmar Al'ada

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Asalin Kalmar Al'ada
- 3.2 Fashin Ba}in Kalmar Al'ada:
- 3.3 Muhimmancin Al'ada
- 3.4 Hanyoyin Tantance Al'adun Hausawa
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Auna Fahimta
- 7.0 Manazarta

Kashi Na 2 Al'ada da Kalmomi Masu Kinin Ma'ana

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 [abi'a
- 3.2 Gado
- 3.3 Gargajiya
- 3.4 Sabo
- 3.5 Tada
- 4.0 Kammalawa:
- 5.0 Ta}aitawa:
- 6.0 Auna Fahimta:
- 7.0 Manazarta

Kashi Na 3: Matakan Gudanar da Al'ada.

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Matakin Mutum
- 3.2 Matakin Gida
- 3.3 Matakin Gari
- 3.4 Matakin {asa
- 3.5 Matakin Duniya
- 4.0 Kammalawa:
- 5.0 Ta}aitawa:
- 6.0 Auna Fahimta:
- 7.0 Manazarta

Kashi Na 4: Matakan Wanzar da Al'ada

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Raya Al'da
- 3.2 Bun}asa
- 3.3 Ya]uwa
- 3.4 Gur~atar Al'adu
- 3.5 Mutuwar Al'ada
- 4.0 Kammalawa:
- 5.0 Ta}aitawa:
- 6.0 Auna Fahimta:
- 7.0 Manazarta

RUKUNI NA 2: AL'ADA A TUNANIN HAUSA

Kashi Na 1. Jin Daji

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi:
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Ka]e-Ka]e
- 3.2 Raye-Raye
- 3.3 Wa}e-Wa}e
- 3.4 Bukukuwa
- 4.0 Kammalawa:
- 5.0 Ta}aitawa:
- 6.0 Auna Fahimta:

7.0 Manazarta

Kashi Na 2: Tattalin Arzi}

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi:

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 Ma'anar tattalin Arzi}

3.2 Hanyoyin Bun}asa Tattalin Arzi}i.

3.2.1 Sana'a

3.2.2 Kasuwanci

3.2.3 Aikatau ko {wadago

4.0 Kammalawa:

5.0 Ta}aitawa:

6.0 Auna Fahimta:

7.0 Manazarta

Kashi Na 3: Addini

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi:

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 Ma'anar Bautar Gargajiya

3.1.1 Abubuwan da Ake Bauta Wa

3.1.2 Wuraren Bauta

3.2 Musulunci

4.0 Kammalawa:

5.0 Ta}aitawa:

6.0 Auna Fahimta:

7.0 Manazarta

Kashi Na 4: Shugabanci

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi:

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 Ma'anar Bautar Gargajiya

3.1.1 Abubuwan da Ake Bauta Wa

3.1.2 Wuraren Bauta

3.2 Musulunci

4.0 Kammalawa:

5.0 Ta}aitawa:

6.0 Auna Fahimta:

7.0 Manazarta

RUKUNI NA 3: RABE-RABEN AL'ADA A IDON HAUSAWA

Kashi Na 1: Al'adun Gargajiya Zalla

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi:
  - 3.1 Al'adun Matakan Rayuwa.
  - 3.2 Camfe-Camfe
  - 3.3 Iskoki
  - 3.4 Maita
- 4.0 Kammalawa:
- 5.0 Ta}aitawa:
- 6.0 Auna Fahimta:
- 7.0 Manazarta

Kashi Na 2: Fasahar Hannu (Material Culture)

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi:
- 3.0 {unshiyar Darasi:
  - 3.1 Misalan Ire-Iren Fasahohin Hannu na Hausawa
    - 3.1.1 {ira
    - 3.1.2 Sa}a
    - 3.1.3 Dukanci
    - 3.1.4 Jima
- 4.0 Kammalawa:
- 5.0 Ta}aitawa:
- 6.0 Auna Fahimta:
- 7.0 Manazarta

Kashi Na 3: Fasahar Baka

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi:
- 3.0 {unshiyar Darasi
  - 3.1 |oyayyun Al'adun da ake {udurtawa a Zuci
  - 3.2 |oyayyun Al'adun da ake Aiwatarwa da Ga~~ai

- 4.0 Kammalawa:
- 5.0 Ta}aitawa:
- 6.0 Auna Fahimta:
- 7.0 Manazarta

Kashi Na 4: Cu]a]]un Al'adu

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi:
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Cu]a]]un Al'adu da Addini
- 3.2 Cu]a]]un Al'adu da Zamani
- 4.0 Kammalawa:
- 5.0 Ta}aitawa:
- 6.0 Auna Fahimta:
- 7.0 Manazarta

RUKUNI NA 4: AL'ADA DA [ABI'UN HAUSAWA

Kashi Na 1: [abi'a

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi:
- 3.0 {unshiyar Darasi:
- 3.1 Ma'anar [abi'a
- 3.2 Bambancin Al'ada da [abi'a
- 3.3 Kyawawan [abi'u
- 3.3.1 Kawaici
- 3.3.2 Gaskiya
- 3.4 Ri}on Amana
- 3.5 Kunya
- 4.0 Kammalawa:
- 5.0 Ta}aitawa:
- 6.0 Auna Fahimta:
- 7.0 Manazarta

Kashi Na 2: Munanan [abi'u

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi:

3.0 {unshiyar Darasi:

3.1 {arya

3.2 Gulma

3.3 Zamba

3.4 Sata

4.0 Kammalawa:

5.0 Ta}aitawa:

6.0 Auna Fahimta:

7.0 Manazarta

RUKUNI NA 1: MECE CE AL'ADA?

Kashi Na 1: Kalmar Al'ada.

Kashi Na 2 Al'ada da Kalmomi Masu Kinin Ma'ana

Kashi Na 3: Matakan Gudanar da Al'ada.

Kashi Na 4: Matakan Wanzar da Al'ada

KASHI NA 1 Kalmar Al'ada

{UNSHIYA

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi:

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 Asalin Kalmar Al'ada

3.2 Fashin Ba}in Kalmar Al'ada:

3.3 Muhimmancin Al'ada

3.4 Hanyoyin Tantance Al'adun Hausawa

4.0 Kammalawa:

5.0 Ta}aitawa:

6.0 Auna Fahimta:

7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

Matakin farko a wannan darasi shi ne Jalibi ya san abin da ake nufi da al'ada. Sanin asali da ma'anar kalmar cikin luggar Larabci da kuma Hausa zai taimaki Jalibi ya san inda kwas jin zai sa gaba. Wannan kwas zai yi }o}arin fayyace me ake kira al'ada a fagen nazari, da abubuwan da al'adun Hausawa suka }unsa. Sanin al'ada da rabe-rabenta su ne ginshi}i wurin mai neman sanin al'adun Hausawa. Haka zai bayar da damar sanin ainihin al'adun Hausawa da wa}anda ba nasu ba da irin kutse ko tasirin da zamani ya yi cikin al'adun Hausa.

2.0 Manufar Darasi:

A {arshen wannan darasi ya kasance Jalibai za su iya yin:

- i. Bayanin asalin kalmar al'ada.
- ii. Yin bayanin kalmar al'ada a Larabci da yadda ma'anar take a Hausa.
- iii. Iya yi wa kalmar al'ada fashin ba}i domin ta dace da muhallin da ta fito cikin zance.

3.0 {unshiyar Darasi:

Wannan darasi an tsara shi ne kamar haka:

3.1 Asalin Kalmar Al'ada

Kalmar Al'ada asalinta Balarabiyar kalma ce wadda Hausawa suka aro daga Larabci zuwa Hausa. Ahmed da Daura (1970: 9-11) sun yi bayanin cewa akwai kalmomin Hausa wa}anda asalinsu daga harshen Larabci suke. A cewarsu, dangantakar Hausawa da Larabawa ta da}e tun lokacin cinikayya tsakanin }asashen Afirka da Larabawa. Sun }ara da cewa, kalmomin Hausa irin su: 'Al'ada' da wa}anda suka fara da 'Al' tushensu na asali shi ne harshen Larabci. Idan kuwa haka ne, kalmar al'ada ararriyar kalma ce wadda a yau ta narke cikin harshen Hausa. To sai dai, ba za a rasa kalmar Hausa ta asali mai }unshe da irin wannan ma'ana a Hausa ba.

3.2 Fashin Ba}in Kalmar Al'ada:

Kalmar al'ada tana jaukar ma'anoni iri-iri gwargwadon muhallin da aka yi amfani da ita. {amusun Bargery (1934: 16) ya bayyana al'ada da ta'ada ko jabi'a ko tada ko tsabi'ia wadda ke nufin hails ko fashin Sallah ko wanki ko bin wata. Ma'anar da Bargery ya bayar ta fi karkata ne ga fitar mataccen jini na }a'ida wanda mata ke yi duk wata. Wannan al'ada ta ke~anta ne ga mata zalla, banda maza.

[angambo (1984: 38) ya bayyana al'ada da cewa: "Al'ada ita ce abar da aka saba yi, yau da gobe. Al'ada wani yanki ne na rayuwa da ta }unshi halaye da jabi'u da aka saba yi, yau da gobe da kullum don rayuwa".

Bunza (2006: xxxii) ya ce al'ada tana nufin dukkanin rayuwa Jan Adam tun daga haihuwarsa har ya zuwa kabarinsa. Babu wata al'umma da za ta rayu a doron }asa face tana da al'adar da take bi, kuma da ita ake iya rarrabe ta da wata da ba ita ba.

Sa'id da wasu (2006: 9) sun bayyana ma'anar al'ada da cewa hanyar rayuwar al'umma, ko jinin hails ko wani irin hali daban na mutum ko magani ko tsafi. Ma'anarsa ta farko ita ce ke da kusanci da wannan kwas domin ana }o}arin sanin yadda hanyar rayuwar Hausawa (al'adarsu) take ne.

Gusau (2010:2) ya ce al'ada ita ce tafarki wanda wata al'umma take rayuwa a cikinsa dangane da yanayin abinci da tufafi da muhalli da rayuwar aure da haihuwa da mutuwa da wasu hul}o}in rayuwa kamar ma}wabtaka da sana'o'i da kasuwanci da shugabanci da bukukuwa da sauran abubuwa wa}anda suke da ala}a da haka. Ita wannan ma'ana ta fayyace abubuwan da al'umma suke yi ne wa}anda su ne al'ada a tsarin rayuwar Hausawa. Ta yiwu abin da aka lissafo a matsayin al'ada ga Hausawa, ya zama ba ya cikin abin da wata al'ummar take }auka a matsayin al'ada.

Ta yin la'akari da wa}annan ma'anoni da suka gabata, al'ada ita ce hanyar rayuwa wadda wata al'umma ta gada tun iyaye da kakanni a matsayin mata kai da ake gudanar da rayuwa. Irin wannan hanya tana iya bun}asa a wani lokaci ko kuma ta tsufa ta mutu ko masu ita su watsar su rungumi wani abu sabo a matsayin al'ada. Wannan ya nuna cewa, al'ada tana iya sauyawa daga lokaci zuwa lokaci gwargwadon ci gaba ko hul}a da wata al'ummar.

3.3 Muhimmancin Al'ada

Al'ada abu ce mai matu}ar muhimmanci a rayuwar Hausawa. Ita ke yi wa mutum jagoranci wurin sanin matsayinsa cikin al'umma, da irin hurumin da yake iya shiga da wanda ba nasa ba ne. Wani amfani na al'ada shi ne, tana kawo ha]in kai a tsakanin masu gudanar da ita. Dalili shi ne, a wasu lokuta ana taruwa ne domin gudanar d al'ada cikin gida ko zuriya ko al'umma guda. Wannan ya kawo son juna da taimakekeniya ganin cewa hanyar tafiyar da rayuwarsu]aya ce, ko da kuwa ba gida guda aka fito ba. A duk wurin da aka ha]u, ana zumunci da kare mutuncin juna. Nwankpa (2006: 154) ya ce al'ada tana taimakawa wurin wanzuwar al'umma daga wannan zango zuwa wancan. Ya ce da zarar babu al'ada a tsakanin al'umma, to akan mance da su tamkar sun ~ace. Wannan bayani ya jadda muhimmancin al'ada a tsakanin kowace irin al'umma.

3.4 Hanyoyin Tantance Al'adun Hausawa

Wannan yana Magana ne kan irin hanyoyin da ake iya gane Hausawa saboda cewa al'ada ita ce hanyar rayuwa. To ta yaya ko wa]anne hanyoyi na gudanar da rayuwa ake iya gane Hausawa? Akwai hanyoyi da dama da ake iya gani a gane cewa wannan Bahaushe ne ta la'akari da yadda yake ko yake tafiyar da rayuwarsa.

Ana gane Hausawa ta hanyar tsagarsu ta gargajiya wadda ke iya bambanta ko a cikin Hausawan. Katsinawa da Gobirawa da Kanawa da Zamfara duk yanayin tsagarsu ta bambanta da juna. Misali, Kanawa suna da 'yarbaka guda uku-uku, su kuwa Katsinawa suna da zane dogaye ca~a-ca~a a kumatun hagu da dama, sannan tsagar gado biyu ce. Safana (2010) ya ce tsaga tana iya nuna asali da sana'a. Zamfara kuma tsagarsu ta yi kusan kama da ta Katsinawa to sai dai sun bambanta bisa tsarinsu.

Wata hanya da za a iya gane al'adun Hausawa ita ce ta hanyar sunayensu. Al'adun Hausawa sun samar da hanyoyi masu yawa da ake bi wurin sanya wa abin da aka haifa suna. Ana amfani da sifar jiki, ko lokacin haihuwa ko yanayin haihuwa ko wani hali da Uba ko gida yake ciki a sanya suna ga abin da aka haifa. Hakan shi ya samar da sunaye irin su: Talle da Audi da Cindo da Jadi da Mijinyawa da Korau da dai sauransu.

Abinci wata hanyar rayuwa ce da take bambanta daga wannan al'umma zuwa waccan. Duk da yake cewa ana iya samun bambance-bambance na nau'in abinci tsakanin Hausawa mazauna Zariya da wa]anda ke zaune Kano da Katsina ko Zamfara, Hakan bai hana su zama Hausawa ba; amma dai yanayin muhalli da tsarin rayuwa ya sa nau'in abincinsu ya

bambanta da junansu. Waɗannan bayanai game da al'ada a rayuwar Hausawa, sun nuna cewa akwai bambanci na al'adu tsakanin Hausawan }asar Hausa. Babban abin da ya kawo bambanci a tsakaninsu shi ne, sa~anin yanayin wurin zama wanda shi ke ba da damar yadda za a gudanar da rayuwa. Nisa tsakanin waɗannan Hausawa da waɗancan ba zai ba su damar yin rayuwa iri guda ba, sai dai a ce }unshiyar yadda ake tafiyar da rayuwar guda ce.

4.0 Kammalawa:

Mai yin nazari game da al'adun Hausawa, zai kyautu ya gane cewa kalmar asalinta daga Larabci take. Haka kuma akwai wata ma'ana mai }auke da wani abu da ya danganci mata idan ana batun al'ada a Hausa. Haka kuna, kalmar na iya nufin duk wani tsari na gagajiya a Hausa wanda ke matsayin ~angare na al'ada, wasu suna kiransa da sunan al'ada kai-tsaye. Misali, tsafi ko maganin gargajiya ko ki}an gagajiya ko abincin Hausawa na asali. Ke nan, akwai bu}atar lura da }unshiyar abin da ake magana a kai a duk lokacin da aka yi batun al'ada.

5.0 Ta}aitawa:

Wannan darasi, an yi }o}arin bin sawun asali da ma'anonin kalmar al'ada a Hausa, da yadda take da muhimmanci da hanyoyin gane al'adar Hausawa.

6.0 Auna Fahimta:

1. Me ya sa aka ce kalmar al'ada daga Larabci take?
2. Ma'anoni nawa za a iya hange cikin kalmar al'ada?
3. Ta wace hanya za a iya gane al'adun Hausawa?

7.0 Manazarta

Bargery, G. P. (1934). *A Hausa-English Dictionary*. London: Oxford University press.

Bunza, A. M. (2006). *Gadon Fe}e Al'ada*. Lagos: Tiwal Nigeria Limited.

[angambo, A. (1987). *Rabe-Raben Adabin Hausa da Muhimmancinsa ga Rayuwar Hausawa*. Kano: Triumph.

Funtua, A. I. da Gusau, S. M. (ed) (2010). *Al'adu da Dabi'un Hausawa da Fulani*. Kaduna: El-Abbas printers & Media Concept.

Sa'id, B. da wasu (ed) (2006). *{amusun Hausa na Jami'ar Bayero*. Zaria: Ahmadu Bello University press Ltd.

Kashi Na 2 Al'ada da Kalmomi Masu Kinin Ma'ana

{unshiya

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 [abi'a

3.2 Gado

3.3 Gargajiya

3.4 Sabo

3.5 Tada

4.0 Kammalawa:

5.0 Ta}aitawa:

6.0 Auna Fahimta:

7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

Wannan fasali zai yi bayani ne game da wasu kalmomi na Hausa bisa asalinsu wa]anda suke]auke da ma'anoni masu kusanci da al'ada a fannin nazarin al'adun Hausawa. Fasalin da ya gabata shimfi]a ce da ke nuna yadda kalmar Larabci ta maye ta asali, to amma yanzu ne za a ga kalmomin da ake amfani da su a maimakon al'ada tun asali.

2.0 Manufar Darasi

A }arshen wannan darasi ana sa ran]alibai su iya:

- i. Yin bayanin kalmomi masu kinin ma'ana da al'ada.
- ii. Kawo misalai daga zantukan hikima game da kalmomi masu kinin ma'ana da al'ada.
- iii. Fayyace yadda bayanin kowace kalma ke iya zama al'ada.

3.0 {unshiyar Darasi

Darasin zai dubi wasu kalmomi guda biyar domin a yi bayaninsu tare da misalai domin a nuna kasancewar su kinin kalmomin al'ada. Kalmomin su ne:

3.1]abi'a

Sa'id da wasu (2006:116) sun bayyana ma'anar]abi'a da cewa halin mutum ko al'adarsa. Ma'anar tasu ta kawo abin da]abi'a ta }unsa. Halin mutum shi ka]ai ake kira]abi'a. Ita kuwa al'ada tana iya zama ta mutane da yawa.

Gusau (2010: 2) cewa ya yi]abi'a halaye ne wa]anda mutane suke yi a]aya-]ayansu kuma aka fahinci kowane mutum da irin hali nasa na daban da wani. A nan ma halin da wani yake aikatawa yana iya riki]ewa ya zuwa al'ada a duk lokacin da aka]auki halin wani a matsayin hanyar rayuwa. Hausawa sauna cewa: "Halin Uwa [a ke]auka". Wannan ya nuna cewa abin da '[a' ya ga

Uwa tana yi, shi zai gudanar a matsayin al'ada saboda ya ga Uwa tana yi; tunaninsa shi ne abin }warai ne.

Bunza (2006: xxvi) yana cewa hali a cikin jini yake, har abada ba a raba mai shi da shi. Ana samun zantukan hikima masu bayanin hali kamar haka:

Hali zanen dutse.

Hali abokin tafiya.

Mai hali, ba ya barin halinsa.

Wa]annan misalai, sun nuna cewa hali wani abu ne da yake cikin jini wanda ake iya gado daga iyaye da kakanni. In kuwa haka ne, ke nan]abi'a a matsayin hali tana iya zama al'ada idan aka]auki lokaci mai tsawo.

3.2 Gado

Sa'id da wasu (2006: 149) sun bayyana gado da cewa mu}ami ko hali ko sifa ko kaya da mutum ya gada. A nan hali da abin da mutum ya gada ta fuskar yanayin yadda ake aiwatar da rayuwa, su ne bayanan gado masu kusanci da al'ada.

Halin da aka gada wurin iyaye kuma aka tarar ana aiwatarwa, ya zama gado kuma al'ada, a cewar Bunza (2006: xxvi). Zantukan hikima na Hausawa sun fito da gado fili kamar haka:

Gado ba ya wofinta.

Kunya aka tsoro, mutuwa ta zama gado.

A bar Agola ya sha kunu, rabon gado ba nasaba.

Ke nan, wa]annan zantukan hikima sun tabbatar da gado abu ne da aka tarar wurin iyaye da kakanni ana yi. Don haka, aiwatar da wani abu wanda magabata suke yi gado ne, gado kuma ya koma al'ada.

3.3 Gargajiya

Sa'ida da Wasu (2006:159) sun bayyana gargajiya da]abi'a ko wani kaya irin na zamanin da. Bunza (2006: xxvi) yana cewa, gargajiya ta samu ne daga gadajjen abu wanda Bahaushe ke yi musamman abin da ya sa~a da a}idojin Musulunci. A fa]a]e, gargajiya ta shafi tsarin rayuwa wadda aka gada tun ga iyaye da

kakanni a ~angaren abinci ko sutura ko muhalli ko harshe ko magani da duk wata hanyar rayuwa wadda ba ta shafi wayewar zamani ba.

A ~angaren gargajiya, duk wani abu da aka san cewa Hausawa sun gaji abin wurin iyaye da kakanni da zaran wani ya aiwatar da wannan abu; sai a ce an yi gargajiya. Misali, duk wanda aka ga yana cin abinci kamar Rama ko Zogale ko Dankali ko Rogo, akan ce da shi yana cin abincin gargajiya. Dalilin cewa haka shi, nau'in abinci ne na Hausawa wanda suke nomawa kuma sun gaje shi a matsayi cimaka wurin iyaye da kakanni ba tare da tasirin zamani a ciki ba.

A cikin zamantakewa yau da kullum tsakanin Hausawa, wa]anda suke rayuwa irin ta Maguzanci ana ganinsu a matsayin 'yan gargajiya saboda suna gudanar da tsarin rayuwa irin ta gargajiya; wadda suka gani suka gada tun iyaye da kakanni. Bahaushen Musulmi idan aka lura cewa yana yin bori ko tsafi ko wasu halaye da suka yi sa~ani da koyarwar Musulunci, akan kira shi da]an gargajiya.

Tsarin rayuwar Hausawa a yau cikin lamuran aure da haihuwa, akan ware wasu al'adu da za a gudanar a matsayin al'adun gargajiya. Ana ratsa al'adun cikin bukin domin tabbatar da cewa sun gaji gargajiya ko da kuwa za a aiwatar da zamananci daga bisani. Misali, a lokacin bukin aure a yanzu, ana ware ranar }aryawa da nufin nuna al'adun Hausawa na gargajiya a ~angaren sutura da abinci da ki]a da rawa da wa}e-wa}e.

Al'adun da ke cikin bukin haihuwa kamar yin barka ko }auri bayan wasu kwanaki da yin haihuwa kafin suna, gargajiya ce da aka gada wurin iyaye da kakanni. Haka kuma, gudanar da taron ra]a suna wanda maza kan yi a ran bakwai da haihuwa, taro ne na gargajiya wanda zuwan addinin Musulumci ya sa Hausawa suka yi masa kwaskwarima. Wa]annan misalai sun nuna cewa ga yadda wasu al'adu suke wa]anda ake gudanar da su a matsayin gargajiya cikin rayuwar Hausawa. Ko da yake, da yawan wasu al'adun gargajiya a yanzu sun tasirantu da zamani.

3.4 Sabo

Sabon yana nufin abin da mutum ya saba yi a duk wani lokaci cikin rayuwarsa musamman yin abin da ya tarar iyaye da kakanni suna yi. Sabo yana iya zama yin abu wanda yanayin wurin zama ko al'umma ta saba da shi a matsayin hanyar tafiyar da rayuwa.

Bunza (2006: xxvi) ya ce sabo shi ne abin da aka saba da shi yau da gobe kamar al'ada. Ke nan sabo wani abu ne da yake iya shiga jinin mai yin abu har ya zama an gaje shi.

Zantukan Hausawa na hikima rumbu ne da ke }unshe da bayanai masu nuna al'adu. Sabo ya bayyana cikin wasu karin maganganu domin tabbatar da shi a matsayin al'ada. Misali,

Sabo turken wawa.
Sabo jini ne ba ya sauyawa.
Hannu ya iya jiki ya saba.
Sabo da maza jari.

Wa}annan misalai suna bayyana yadda sabo ya zama al'ada a duk wurin da ake aiwatar da rayuwa. Abin da aka saba yana zama jiki ga mai yi ta yadda 'ya'ya da jikoki za su }auke shi a matsayin abin da suka tarar iyaye da kakanni suka saba aiwatarwa.

3.5 Tada

Tada ita ce tilasta wa rayuwa barin aikata wani abu ko barin yin aiki ko amfani da wani abu ko zuwa wani wuri domin wani dalili na musamman da mai wannan tadar ya kiyaye. Wanda yake aiwatar da tada ya ba da gaskiya cewa, aikata sa~anin abin da tada ta ajiye; yana tattare da sakamako na musamman da ya shafi rashin lafiya ko halaka. Irin wannan dalili ya sa idan mutum ya san cewa wani abu tada ce a gareshi; yake kiyayewa saboda gudun karya doka ko }a'idar da aka gindaya game da ita.

Bunza (2006: 80) ya nuna cewa tada ta ratsa kusan kowane ~angare na rayuwar Hausawa. Wannan ya sa tada ta kasance wani ~angare na al'adun Hausawa kuma kalma mai iya yin kafa}a da kafa}a da al'ada a fagen nazari. Rabe-Raben tada wanda Bunza (2006) ya bayyana, sun rabu zuwa gida goma sha uku kamar haka:

- a. Tadar kan gida.
- b. Tadar Iskoki ga dokinsu.
- c. Tadar mafari ko sanadi.
- d. Tadar cutukan jini.
- e. Tadar magani.
- f. Tadar kai.
- g. Tadar yanayi ko lokaci.
- h. Tadar Gado.

- i. Tadar sana'a.
- j. Tadar tsoron dangi ko zuriya.
- k. Tadar tsare lafiyar jiki.
- l. Tadar Alfarma.
- m. Tadar kunya.

A tsarin rayuwar Hausawa, ba lallai ne waɗannan su zama su kaɗai ne ire-ire tadojin da Hausawa suke da su ba kamar yadda Bunza (2006) ya ce. Ke nan, ana iya samun wasu tadojin da suka shafi yadda ake tafiyar da rayuwa ta hanyar cusa wa kai wata aɗida ta tilasta wa kai horo domin samun yardar Iskoki. Bijire wa wannan horo ko sa'a wa }a'idar kuma yakan kasance tattare da sakamako na rashin jin daɗi.

Misalin tada a rayuwar Hausawa shi ne, a sami wani gida ko zuriya da ta tilasta wa kanta barin cin wata dabba. Misali, barin cin Damo saboda gudun }aukar hali irin na Damo. Haka kuma, idan wani ya ci wani abu ya mutu, to mutanen wannan gida ko zuriya za su mayar da wannan abu tada saboda gudun sake faruwar abin da ya auku ga wani magabaci a baya.

4.0 Kammalawa

Dukkan kalmomin da aka gabatar masu kinin ma'ana da al'ada suna zaman al'ada ne. bayanai da misalansu sun nuna cewa ko dai an gaji abu ya zama gargajiyar Hausawa ko an saba da shi. Wasu abubuwan kuma tushensu }abi'a ce ta riki}e zuwa al'ada a tsawon lokaci. Irin waɗannan kalmomi ana yin amfani da su domin su wakilci al'ada a duk lokacin da ake zancen al'adun Hausawa cikin jama'a. To sai dai, a fagen nazarin al'adun Hausawa suna da gurbi da matsayi na musammman cikin al'ada.

5.0 Ta}aitawa

Wannan darasi ya yi bitar kalmomi masu kusancin ma'ana da kalmar al'ada domin a ji dalilin kasancewar su al'ada. To sai dai kowane }aya daga cikinsu ba zai }auki dun}ulalliyar ma'ana ta al'ada ba, musaya kalmar da wata ba}uwar kalma domin ta }unshi dukkan hanyoyin rayuwa.

6.0 Auna Fahimta

1. Mece ce gargajiya?

2. Ta yaya gado ke iya zama gargajiya.
3. Wace dangantaka kalmomin tada da gado suke da shi da al'ada bisa ma'anarsu?

Manazarta

Bunza, A. M. (2006). *Gadon Feje Al'ada*. Lagos: Tiwal Nigeria Ltd.

Gusau, S. M. (2010). Al'adun Hausawa a Ta}aice. A Cikin Funtuwa, A . I. da Gusau, S. M. (2010) *Al'adu da [abi'un Hausawa da Fulani*. Kaduna: El-Abbas Printers & Media Concept.

Sa'ida, B. da Wasu (ed) (2006). *{amusun Hausa na Jami'ar Bayero*. Zaria: Ahmadu Bello University Press Ltd.

Kashi Na 3: Matakan Gudanar da Al'ada

{unshiya

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
  - 3.1 Matakin Mutum
  - 3.2 Matakin Gida
  - 3.3 Matakin Gari
  - 3.4 Matakin {asa
  - 3.5 Matakin Duniya
- 4.0 Kammalawa:
- 5.0 Ta}aitawa:
- 6.0 Auna Fahimta:
- 7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

Al'ada ana gudanar da ita ne a cikin mata kai daban-daban har zuwa lokacin da za a ce ta zama al'adar da ta yi fice a duniya. Wannan ~angare zai kalli matakan da ake aiwatar da al'ada ne tun faruwarta har ya zuwa bazuwarta cikin al'umma.

2.0 Manufar Darasi:

Manufar wannan darasi ita ce a }arshe }alibai su iya yin bayani kamar haka:

- i. Yadda ake samun al'ada.
- ii. Yadda al'ada ke zama al'adar gari ko gida.
- iii. Fayyace al'adun gida daban da al'adun gari ko al'umma.

3.0 {unshiyar Darasi:

Wannan darasi zai yi bayanin matakan da ake fara aiwatar da al'ada har ya zuwa lokacin da za ta zama ta gado wadda za a gudanar a gida. Daga lokacin da aka gudanar da al'ada a gida a matsayin abin da aka gada, tana fa}a}a ya zuwa ta gari. Matakan da ake gudanar da al'ada su ne kamar haka:

3.1 Matakin Mutum

Mafarin samuwa da gudanar da al'ada wadda za ta zama silar gudanar da hanyar rayuwa shi ne inda wani mutum ya fara aiwatar da wani abu shi ka}ai. Ba abin mamaki ba ne mutum guda ya fara aiwatar da rayuwa shi ka}ai. Bisa tsarin zamantakewa irin ta Hausawa, akwai Tunga da {aura da Runji inda wani ko wasu za su tashi daga bagirensu zuwa wani, ko kuma su matsa daga wannan bagire zuwa gefensa can su ka}ai bisa wasu dalilai

na buwaya ko aikata wani laifi cikin al'uma. A irin haka, rayuwarsu takan fita daban da ta sauran mutane. Daga lokacin da wannan mutum ya fara zuriya, to lallai za su gudanar da rayuwa irin wadda suka ga yana yi. Wannan rayuwa da za su yi ta bambanta da ta sauran jama'ar da suke ma}wabtaka da su, saboda wanda ya fara irin wannan rayuwa da suka gada ya fara ta ne tun yana zaman ka}aici.

3.2 Matakin Gida

Duk gidan da ya tsiro daga tsatson Tungar wani ko Runji ko {aura, to lallai za a ga yanayin rayuwarsu ta bambanta da ta sauran mutane. Haka kuma, tsarin zamantakewar Hausawa na gargajiya ya nuna cewa kowane gida suna da irin sana'ar da suke aiwatarwa a matsayin abin da suka gada wurin iyaye da kakanni. Su kuwa sana'o'in gargajiya wa}anda aka gada a matakin sana'ar gida, tattare take da al'adu da suka ke~anta da su. Ita kanta sana'a farko ta kasance al'ada kuma gado a wurin duk ahalin wannan gida. Kowane yaro ya san yadda ake aiwatar da sana'ar gidansu da horo da hani da suka shafe ta, da nau'in magani da ake sha ko ake bayarwa ga wasu wanda ya danganci wannan sana'a. Daga samuwar haka, sai gida ya fa}a}a ta yadda ko wasu sun yi nasu gida, suna ri}e da al'adar zuriyarsu ko gidansu da suka gada tun iyaye da kakanni. Ana samun irin wannan al'ada wurin manoma da ma}era da masunta da masa}a da sauransu.

3.3 Matakin Gari

Gari yana iya zama cikin fasalin al'umma }aya a matakin farko kafin zuwan ba}i daga wasu wurare. Galibi garuruwa da }auyuka da karkara tushensu guda ne har ya zuwa lokacin da za su bun}asa, wasu jama'ar su yo }aura zuwa wannan gari da zama na har abada. Al'ada tana iya zama ta gari duka bisa la'akari da wurin zama tare da yanayin muhalli ko tushensu bisa zuriya. Wannan zai samar da al'ada wadda kowa ke bi a dukkannin ~angarorin rayuwarsu. Misali, galibin mutanen Arungu masunta ne. Sun gaji sana'ar Su da iya ruwa. Don haka, mutanen garin suna da al'ada ta bai }aya, kafin daga bisani su ha}u da mutanen da ba Argungawa ba masu al'ada ta daban da tasu. A dubi mutanen Zariya wa}anda ake kira Zage-zagi, fitaccen abincinsu na gargajiya shi ne Fate. Su kuwa Zamfarawa sun gaji abinci mai

suna Hoce. Ke nan al'adu suna samuwa a mataakai daban-daban har da na gari kafin a ji bullarsu a wasu sassa na }asa ko duniya.

3.4 Matakin }asa

Al'adar }ai}aikun mutane a cikin wata al'umma idan ta ginu, masu yin ta suka yawaita har suka zama gari mai zaman kansa; suna iya zama daban da sauran mutane. Hakan zai sa a san da su a duk fa}in }asar da suke ta yadda idan an ga mai tafiyar da rayuwa cikin wani tsari, an san wurin da ya fito. Misali, a }asar Hausa an yarda cewa duk Bakanon asali }an kasuwa ne, ya iya kasuwanci ko wata sana'a da zai samu rufin asiri. An aminta cewa Katsinawa da Zamfarawa manoma ne bisa al'ada, amma sukan yi wasu sana'o'i baya ga noma idan kaka ta yi. Ke nan, a duk wurin da za a ha}u cikin }asar domin yin wani taro, kowa }o}arinsa shi ne ya nuna hanyar rayuwarsa da ya gada iyaye da kakanni wadda ya iya. Al'adar da aka tabbatar da ita ce fitacciya ga kowace al'umma, tana iya zama al'adar da ke iya wakiltar }asa a lokacin wani taron buki na }asa ko duniya. Misali, }asar Hausa a jumlace al'adarsu ta fuskar tattalin arzi}i ita ce sana'ar noma, sai kasuwanci. Kowane yanki na }asar da irin abin da suke nomawa wanda ya yi daidai da yadda yanayin }asar wurin take. Wannan shi ne tushen bambance-bambance ta fuskar al'adu a ~angaren abinci da sutura da tsarin muhalli, da kasuwanci.

3.5 Matakin Duniya

Al'adar da mafi yawancin mutanen }asa suke yi a matsayin hanyar rayuwar da suka saba da ita, ba su rabuwa da ita a duk wurin da suka tsinci kansu a duniya. Wannan ya sa ko Hausawa sun yi }aura zuwa wasu }asashe da ba nasu ba, za a ga cewa suna nan tare da al'adunsu muhimmairi sai }an abin da ba a rasa ba. Misali, idan ana gudanar da taron }asashen duniya a wata }asar, kuma ya kasance za a gabatar da al'adun gargajiya a yayin wannan taro, akan nemo masu sana'o'in hannu daga cikin Hausawa domin su wakilci }asar. A }asar Najeriya lallai ne a nemi Hausawa daga cikin wa}anda za su wakilci al'ummun Nijeriya kasancewarsu masu da}a}ar al'ada fitatta wadda take kowa ya san ta a }asar. Akan nemi masu fasahar ki}a da rawa da wa}a, da masu fitattun sana'o'in gargajiya da ya shafi fasahar hannu wadda za a gudanar nan take domin a san cewa lallai Hausawa ba cimazaune ba ne. Suna da

fasahohi iri daban-daban masu taimakon rayuwarsu a kowane ~angare ba tare da dogaro da wata al'umma ba.

4.0 Kammalawa

Al'ada a matakin farko tana iya bambanta daga wannan wuri zuwa wancan. Haka kuma, tana bambanta daga wannan gida ko gari zuwa wancan. {o}arin wannan kason shi ne a fahimci yadda al'ada take tasowa tun farkonta da yadda take fa]a]a zuwa ta }asa gaba]aya har ta iya zama mai wakiltar al'umma a duk inda suka je a fa]in duniya.

5.0 Ta}aitawa

Wannan darasi ya fahinci cewa ko a cikin Hausawa kowane gida ko gari suna da irin tasu al'adar wadda take yi masu jagoranci wurin tafiyar da rayuwa. Yanayin wurin zama shi ne babban abin da ke haifar da bambancin na al'adun daga wannan zuwa wancan. Dalilin haka shi ne, tun lokacin da Hausawa suka fara ya]uwa a }asar Hausa, ba a dun}ule suke wuri guda ba. Don haka, wajibi ne al'adunsu su yi tarayya a wasu ~angarori, wani wurin kuma su bambanta. To amma dai al'adun Hausawa suna iya zama }ar}ashin tsarin gida ko gari, kowa da irin tasa hanyar rayuwar da ya gada wurin iyaye da kakanni.

6.0 Auna Fahimta

1. Wane dalili ke sa al'ada ta zama ta gari ?
2. Ta yaya al'ada ke zama ta }asa?
3. Me ya bambanta al'adar gida da ta gari?

7.0 Manazarta

Nwankpa, F. N. (2006). *Nigerian Peoples and Cultures*. Sokoto: First Standard Press.

Kashi Na 4: Matakan Wanzar da Al'ada

{unshiya

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 Raya Al'da

3.2 Bun}asa

3.3 Ya]uwa

3.4 Gur~atar Al'adu

3.5 Mutuwar Al'ada

4.0 Kammalawa:

5.0 Ta}aitawa:

6.0 Auna Fahimta:

7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

Wannan darasi zai dubi yadda al'ada ke samuwa ne a matsayin abu mai rai wanda idan an tattala ta, tana iya rayuwa ta bun}asa ta bazu cikin al'umma. Idan kuma al'ada ta rayu ta bun}asa me ke sa ta mutu. Mataki ne da za a ga yanayin da al'adar kowace al'umma ke iya shiga in har tana rayuwa.

2.0 Manufar Darasi

Manufar wannan darasi a }ar}ashinsa shi ne, ana sa ran }alibai su san abubuwa kamar haka:

- i. Yadda ake raya al'ada.
- ii. Dalilan gur~atar al'ada.
- iii. Hanyoyin ya}uwar aladun Hausawa.

3.0 }unshiyar Darasi

Darasin zai }unshi hanyoyin da ake bi in har ana son al'ada ta samu, kafin daga }arshe idan ta bun}asa ta gur~ata har ya zuwa matakin da za ta kai.

3.1 Raya Al'da

Duk wani abu mai rai ko wanda ake tunanin cewa yana da siga irin ta sauran abubuwa masu rai, akwai hanyar da ake bi domin ganin cewa ya ci gaba da wanzuwa; ko da kuwa al'adarsa a }ashe zai mutm. Hanyar da ake bi wurin raya al'ada Bahaushiya ita ce aiwatar da ita yadda take a lokaci da muhallin aiwatar da ita. Daga lokacin da Hausawa suka kula da al'ada suka yi ta, za su ga amfaninta, in har sun yi ta kamar yadda

iyaye da kakanni suka yi. Bin irin wannan hanya da aiwatarwa lokaci-lokaci shi ne raya al'ada. Rashin aiwatar da al'ada ga mai ita zai sa ta daina wanzuwa. Cikin zantukan hikimar Hausa ana cewa: 'Rai dangin Goro, ruwa ake ba shi''. Ke nan idan ana son al'ada ta wanzu a matsayin hanyar rayuwa mai jorewa, to ya zama wajibi a kula da ita. Kula da al'ada ba zai yi wu ba, sai ana aiwatarwa.

Gusau (2010: 2) yana cewa: "Al'adun al'umma, abubuwa ne masu rai wa]anda sukan shafi dangogin rayuwa daban-daban. Wannan zance ya tabbatar da al'ada a matsayin wani abu mai rai da ake gudanarwa a ~angarorin rayuwa. Misali, al'adar 'Tashe' ga Hausawa har yanzu tana raye, saboda duk lokacin azumi akan gudanar da ita. Ba ma Tashe ba, sauran dangogin al'adun Hausawa irin su tashe (tashin mutum daga barci) domin yin sahur, da sauyin abinci lokacin azumi, da yawan yin abadoji, da sadaka suna nan ba a daina yi ba.

3.2 Bun}asa

Al'ada idan tana rayuwa a wurin masu gudanar da ita, za ta bun}asa ta zama babba. Hanyar rayuwa idan ta sami kar~uwa, abin da ke biyo bayanta shi ne ta }ara inganta dangane da yadda ake aiwatar da ita. Irin wannan ake kira bun}asa. Za a ri}e ta hannu bibiyu, masu yin ta za su yawaita. Misali, al'adar noma a wurin Hausawa da ta da}e a raye, kullum }ara bun}asa take. Wa]anda suke yin ka]an, yanzu suna yi da yawa. Masu yi ba tare da cikakken kulawa ba, sun ba abin muhimmanci saboda samun abinci da ku]in kashewa.

3.3 Ya]uwa

A duk inda Hausawa suke suna tare da al'adunsu. Wannan ya sa al'adar Hausawa ta ya]u }warai a sassan duniyar da ba ta Hausawa ba. Raya al'ada a wurin Hausawa, shi ya kawa ya]uwarta a sassa da ba nasa ba. Akwai hanyoyi da dama da suka zama sila ta ya]uwar al'adun Hausawa. Adamu (1976) ya yi bayanin al'adun Hausawa da suka ya]u a yammacin Afirka tare da hanyoyi ko dalilan ya]uwarsu. A cewar Adamu (1976) fataucin Hausawa daga }asar Hausa zuwa Gwanja, da jihadin daular Usmaniyya, da kasuwancin Hausawa, da ma}wabta, da }aurar Hausawa daga }asar Hausa zuwa yammacin Afirka domin neman ilimi, sun taka ruwa wurin ya]uwar al'adun Hausawa. Wa]annan dalilai, sun nuna cewa duk lokacin da Hausawa suka bar }asar Hausa zuwa }asar da ba tasu ba, tafe suke da al'adunsu da suka shafi zamantakewa da abinci da sutura da kiwon lafiya da harshe da ban gaskiya.

3.4 Gur~atar Al'adu

Al'adun kowace al'umma idan sun bun}asa, za su ya]u a sauran nahiyoyin da ba nan ne asalin masu al'adar ba. Idan al'ada ta ya]u daga wurin da masu ita suke na asali, abu na gaba shi ne a ga ana gudanar da al'adar cikin tsarin da haka ake yi ba a muhallinta na asali. A nan, dole a sami sauyi ta fuskar ragi ko }ari daga yadda al'ada take. Da zarar al'ada ta fuskanci wannan ~arazana, ya zama wajibi ta gur~ace. Gur~atar al'ada tana nufin caku]a al'ada zaunanna da aka sami da wasu ba}in lamura wa]anda babu su a da can kamar yadda aka gaji abin wurin iyaye da kakanni. Misali, al'adar taron suna wanda mata ke yi a yanzu, ta gur~ata sakamakon sauyin da ya shigo ciki. Sauyin shi ne, aiwatar da bukin da canje-canje na ragi ko }ari daga yadda aka saba yi. A maimakon raba Ragon suna bisa al'ada wanda kowane sashe na Ragon akwai wanda ake ba bisa al'ada, ana yanka shi ne a dafa a rabar da shi ga duk wanda ya zo bukin. Irin wannan ya fi faruwa a muhallin da Hausawa suka bar gida, ko da kuwa a tsakaninsu Hausawa mazauna wannan wurin aka yi bukin.

A ~angaren aure, al'adun da aka saba da su, wasunsu sun gur~ata. An daina bukin baiko a wasu wuraren, sai dai a raba wasu kayayyaki da za su nuna an yi baikon]auke da lokacin da za a yi bukin. Wasan hawan Sallah wanda Sarakuna suke yi, yanzu ya zama wurin da husuma ke iya tashi tsakanin matasa daga unguwanni daban-daban, da dai sauransu.

3.5 Mutuwar Al'ada

Duk abin da aka ce ya mutu, to ana nufin ya daina rayuwa gaba]aya. Kasancewa tun al'ada tana raye, ta ci gaba har ta bun}asa zuwa gur~ata; ba abin mamaki ba ne ta mutu. Mutuwar al'ada yana samuwa ne a lokacin da masu ita suka daina yin ta, ko zuriyarsu ta }are, ko kuma al'adar ta gur~ata zuwa wani abu daban wanda ba wannan abu da aka gada ba. A irin haka, al'ada ta mutu. Idan kuma aka musaya al'ada da wata rayuwa musamman wayewa ko ci gaban zamani, wannan shi ma yana kawo mutuwar al'ada.

4.0 Kammalawa

A {arshe an fahimci cewa duk wani abu da ya samu in dai yana rayuwa, to }arshensa shi ne mutuwa. Al'adun Hausawa a yanzu suna rayuwa sakamakon wayewa ko ci gaban zamani. Hakan ya samu ne dalilin

ha]uwa da ba}in al'ummu wa]anda ba Hausawan ba, da kuma yanayin wurin zama. Yana da kyau, a lura da al'ada a yanzu, ta Hausawa ce ko kuwa akwai tasirin wani abu cikinta a wurin da aka tarar da ita.

5.0 Ta}aitawa

Wannan darasi ya dubi yadda al'adun Hausawa suke rayuwa ne har ya zuwa mutuwa. An dubi matakan da al'ada ke hawa na rayuwa da bun}asa da ya]uwa, kafin ta gur~ata. A ta}aice al'ada tana iya wanzuwa, ta gushe in dai ta ya]u.

6.0 Auna Fahimta

- i. Ta yaya ake raya al'ada?
- ii. Me ke sa al'ada ta ya]u?
- iii. Wa]anne dalilai ke kawo gur~atar al'ada.
- iv. Ko al'ada tana mutuwa?

7.0 Manazarta.

Adamu, M. (1976). The Spread of Hausa Culture In West Africa. In *Savanna Journal of Environmental and Social Sciences*. Zaria: Ahmad Bello University press Ltd.

Gusau, S. M. (2010). Al'adun Hausawa a Ta{aice. A Cikin Funtuwa, A. I. da Gusau, S. M. (2010) Al'adu da [abi'un Hausawa da Fulani. Kaduna: El-Abbas Printers & Media Concept.

Nwankpa, F. N. (2006). *Nigerian Peoples and Cultures*. Sokoto: First Standard Press.

RUKUNI NA 2: AL'ADA A TUNANIN HAUSAWA

Kashi Na 1. Jin Daji

Kashi Na 2: Tattalin Arzi}i

Kashi Na 3: Addini

Kashi Na 4: Shugabanci

Kashi Na 1. Jin Daji

{unshiya

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi:

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 Ka}e-Ka}e

3.2 Raye-Raye

3.3 Wa}e-Wa}e

3.4 Bukukuwa

4.0 Kammalawa:

5.0 Ta}aitawa:

6.0 Auna Fahimta:

7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

Jin da]i ~angare ne daga cikin abubuwan da Hausawa suke]auka a matsayin al'ada. Wannan darasi zai dubi wasu ~angarori ne na cikin adabin Hausa a idon manazarta al'adun Hausa a matsayin abin da aka gada iyaye da kakanni a matsayin hanyar rayuwa a wasu ~angarori na rayuwar Hausawa masu zama al'adu a ~angaren nazarin al'ada.

2.0 Manufar Darasi

Manufar wannan darasi ita ce a bayyana yadda wa]annan ~angarori na adabi suka zama hanyar rayuwar Hausawa da suka gada wurin iyaye da kakanni. Idan kuwa haka ne, ana sa ran]alibai su san:

- i. Mene ne jin da]i?
- ii. Yadda jin da]i ya riki]e daga adabi zuwa al'ada.
- iii. Muhallan aiwatar da ki]a da wa}a da wasanni.

3.0 }unshiyar Darasi

Wannan darasi zai }unshi abubuwa guda biyar da yadda suka zama al'ada a }unshiyar wannan darasi.

3.1 Ka]e-Ka]e

Ka]e-ka]e sassan adabi ne, amma kasancewarsu wata fasaha kuma hanyar gudanar da rayuwar Hausawa da ake yi da nufin samar da nisha]i da jin da]i, ya zama al'ada. Sa'id da Wasu (2006:243) sun bayyana ki]a da cewa bugun ganga ko kalangu da abin busawa ko bugun }warya ko goge ko garaya da hannu ko da maka]i, ko da wani abu. Ta yin la'akari da wannan ma'ana, ki]a shi ne samuwar wani amo da zai sanya jin da]i a sakamakon ka]awa ko gogawa ko girgizawa ko }yan}yasawa na wani abin ki]a da nufin isar da sa}o ko domin aiwatar da wa}a. Ki]a a wurin Hausawa al'ada ce da aka gada tun ga iyaye da kakanni.

Gusau (2008) yana ganin tarihin ki}a ya nuna cewa Hausawa sun fara amfani da ki}a ne ta hanyar busa {aho da nufin sadarwa. Idan kuwa haka ne, ki}a wata hanya ce da aka taso da ita wadda ake yin rayuwa a duk lokacin da aka shiga daji wurin farun, ko ana zaune gida da nufin sadarwa a tsakanin ‘yan’uwa. Wannan hanya tun daga lokacin da Hausawa suke zama irin na da, har yanzu tana raye. Haka kuma, ka}e-ka}en Hausawa sun rabu zuwa gidaje. Kowane rukunin jama’a yana da masu yi masu ki}a da kayan ki}a na musamman. A al’adance, wani kayan ki}an, ba a yi wa wani rukuni na jama’a ki}a da su.

3.2 Raye-Raye

Rawa shi ne ka}a jiki da girgiza shi da rausaya don annashuwa da nisha}i, musamman in akwai ki}a, a cewar Sa’id da Wasu (2006). Wannan bayanin nasu ya }ara fito da rawa a matsayin jin da}i da ke samar da nisha}i idan ya zo tare da ki}a. Shi kuwa jin da}i nau’in rawa hanya ce ta rayuwar Hausawa a duk lokacin da aka wasu hidindimu na nuna farin ciki. Hausawa sun gaji rawa, sun iya, sun saba yin ta. Don haka ne ma suke da rawar Asawwara, da rawar {oroso, da dai sauransu.

3.3 Wa}e-Wa}e

Wa}a zance ne na hikima da ake tsarawa cikin azanci ta hanyar rerawa. Gusau (2011:11) yana cewa wa}ar baka ita wadda take zaburar da al’umma tare kuma da karkatar da ita zuwa ga dabarun tafiyar da rayuwa da za su ba da damar a cim ma gaga mai inganci. Ma’anar tasa ta fito da }unshiyar wa}ar baka a matsayin al’adar Hausawa. Ya ce wa}ar baka tana taimakawa wurin samun dabarun tafiyar da rayuwa. Ke nan duk wata hanya da aka gada wadda take tafiyar da rayuwa da ke gudana cikin jin da}i, ya wuce adabi ka}ai, al’da ce ta masu yin wannan rayuwa.

Wa}a a matayin jin da}i kuma al’ada ana samunta a ~angarori masu yawa. Akwai mawa}an fada, da na jama’a, da na maza, da na yara, da na mata, da na raino, da na daka, da dai sauransu. Mafi yawan wa}o}in baka na Hausa ana aiwatar da su ne a wurare ko ga masu tafiyar da wata rayuwa da suka gada wurin iyaye da kakanni. Misali, wa}o}in da~e da na daka da na ni}a da na reno dana fada da na cikin tatsuniyoyi da dai sauransu. Galibin maka}a da mawa}an Hausa ba haye suke yi ba, sun gaji abin ne wurin iyaye da kakanni. Idan kuwa haka ne, ana iya kiran

gadon aiwatar da ki}a da waka da cewa gadon gudanar da al'ada a matsayin gado kamar yadda masu sana'o'in gargajiya suke yi.

3.3 Bukukuwa

Buki taro ne na shagali domin nuna farin ciki wajen aure ko suna ko na}in sarauta ko salla ko al'adun gargajiya, a cewar Sa'id da Wasu (2006). Hausawa suna gudanar da bukukuwa iri daban-daban a matakan rayuwa da sauran harkokin yau da kullum. Bukukuwan Hausawa sun gaje su ne wurin iyaye da kakanni a matsayin hanyar gudanar da rayuwa da za a ri}a yi a duk wasu lokuta in sun zagayo, ko idan wani abu ya faru. Akwai bukukuwan da Hausawa suke gudanarwa da kakar kowace shekara. Misali, bukin kalankuwa da bukin bauta na shekara da bukin masu sana'o'in gargajiya, da bukin bazara na gida ko zuriya ga abin ban gaskiya.

4.0 Kammalawa

Hausawa suna gudanar da al'amuran jin da}i ne a matsayin al'ada wadda suka gada iyaye da kakanni, ba domin annashuwa ko jin da}i ka}ai ba. Har a yanzu wa}annan hanyoyi na jin da}i suna nan a matsayinsu na al'adar Hausawa in banda wa}ar baka da ta sauya fasali cikin siga irin ta zamani. Haka su ma bukukuwan Hausawa, wanzuwarsu sun tasirantu da zamani, wasu sun fara gushewa.

5.0 Ta}aitawa

Darasin ya yi bayanin wani ~angare daga cikin abubuwan da Hausawa suke gani a matsayin jin da}i kuma hanyar gudanar da rayuwa. To sai dai, a lura cewa ba su ka}ai ba ne hanyoyin jin da}i da ke zama a matsayin al'ada ba. Ana iya samun wasu abubuwan fiye da haka.

6.0 Auna Fahimta

- a. Ta yaya ki}a da rawa da wa}a suka zama al'ada?
- b. Wane tasiri zamani ya yi a kan bukukuwan Hausawa.

7.0 Manazarta:

Gusau, S. M. (2008). *Wa}ar Baka a {asar Hausawa: Yanaye-Yanayensu da Sigoginsu*. Kano: Bench Mark Pulishers.

Sa'ida, B. da Wasu (ed) (2006). *{amusun Hausa na Jami'ar Bayero*.
Zaria: Ahmadu Bello University Press Ltd.

Laccar kwas ALH 309: Thought And Belief of Hausa People. Shekarar karatu ta 2005/2006 wadda Farfesa Aliyu Muhammad Bunza ya gabatarwa, a Jami'ar Usmanu [anfodiyo, Sakkwato.

Kashi Na 2: Tattalin Arzi}i

{unshiya

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi:
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Ma'anar tattalin Arzi}i
- 3.2 Hanyoyin Bun}asa Tattalin Arzi}i.
  - 3.2.1 Sana'a
  - 3.2.2 Kasuwanci
  - 3.2.3 Aikatau ko {wadago
- 4.0 Kammalawa:
- 5.0 Ta}aitawa:
- 6.0 Auna Fahimta:
- 7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

Hanyoyin da kowace al'umma take bi domin samun abinci suna dogara ne da irin muhallin da ake zaune ciki. Irin wannan ya kawo bambance-bambance dangane da nau'o'in abinci a tsakanin mazauna yankuna daban-daban. Cikin al'ummar Hausawa, akwai hanyoyin da suke amfani da su domin neman abinci da kayayyakin ayyukan gida ko noma da farauta da cinikayya ta hanyar kasuwanci, da kuma hanyoyin da suke bi domin yin aikin }arfi domin samun ku}in biyan bu}ata. Za a yi bayanin hanyoyin da Hausawa suke bi domin samun abinci, da ku}i wa}anda gado ne suka yi, kuma tsari ne na tafiyar da rayuwa wanda ya zama al'ada ga Hausawa.

2.0 Manufar Darasi

Darasin yana da manufofi da yake son }alibai su gane game da tattalin arzi}i a matsayin abin da Hausawa suka mayar al'ada. Manufofin su ne:

- i. Sanin ko mene ne tattalin arzi}i
- ii. Gane bambancin sana'a da kasuwanci
- iii. Iya gane sigogin aikatau ko }wadago

3.0 }unshiyar Darasi

Darasin ya }unshi sharar fage da abin da ake kira tattalin arzi}i, daga bisani a dubi hanyoyin da suke bun}asa tattalin arzi}in Hausawa.

3.1 Ma'anar tattalin Arzi}i

Tattalin arziki a cewar Auta (2006:196) tsari ne na sarrafa albarkatun }asa da sauran ni'imomin da Allah ya yi wa }an Adam domin samar da muhimman abubuwa da rarraba su ga jama'a masu bu}ata. Nuhu (2019:3) ya bayyana tattalin arzi}i da cewa hanya ce ta sarrafa

albarkatun }asa domin a samar da abinci da abubuwan da kan taimaka a tafiyar da rayuwa, da yin saye da sayarwa a sami riba, da yin aikin }wadago cikin yini ko a yi jinga da wasu a biya kuji. A ta}aice tattalin arzi}i hanyoyin da al'umma ke bi ko dogara da su domin samun abinci ko kayan aki da ciniki da aikatau.

3.2 Hanyoyin Bun}asa Tattalin Arzi}i.

Wannan hanyoyi da Hausawa suke bi domin bun}asar tattalin arzi}i, gadonsu ake yi wurin iyaye da zuriya. Ke nan abin ya zama gargajiya saboda sana'o'i ne da kasuwanci wanda iyaye da kakanni suke bi domin samun abinci da kuji. Hanyar yin kowane }an gida su zai koya idan ya taso domin samun kuji ko abinci, da ri}e gadon gida. Wa}annan hanyoyi su ne:

3.2.1 Sana'a

Sarrafa albarkatun }asa domin samun abinci ko wasu kayayyakin da za su taimaka wurin gudanar da rayuwar yau da kullum shi ne sana'a. Sana'o'in Hausawa na gargajiya gadonsu ake yi wurin iyaye. Yara suna koyo, ana koya masu tun suna }anana har su iya. Sukan na}alci duk wata al'ada da ta shafi wannan sana'a. Sana'o'in Hausawa wanda suka gada wurin iyaye da kakanni suna da yawa. Daga cikinsu akwai:

- a. Noma.
- b. }ira.
- c. Sa}a.
- d. Jima
- e. Rini
- f. Su
- g. Dukanci
- h. Gini
- i. Fawa
- j. Wanzanci

Irin wa}annan sana'o'i da Hausawa suke gudanarwa suna da dogon tarihi, ana samun gidajen da suka gaji wata sana'a wadda ita ke ri}e da su na tsawon rayuwa. Da wannan sana'ar suke ci, suke sha, da sauran laluronin yau da kullum.

3.2.2 Kasuwanci

Kasuwanci shi ne saye da sayarwa a kasuwa, a cewar Sa'id da wasu (2006:238). A sayar domin a ci riba hanya ce ta samun kuji wadda Hausawa suke yi domin sun taso cikinta. Hakan ya sa rayuwar Hausawa ta wanzu a wasu sassa na wajen }asar Hausa, a cewar Adamu (1979). Fitattun kasuwancin Hausawa da aka san su da shi su ne: Saye da sayar da goro, da dabbobi ta hanyar fatauci wanda suke yi daga }asar Hausa zuwa Gwanja. Hausawa sun gaji kasuwancin hatsi, da kayan lambu, da sauransu.

3.2.3 Aikatau ko {wadogo

Aikatau ko {wadago shi ne yi wa wani aiki don ya biya kuji, musamman aikin gona wadda take da ma'ana daidai da aikatau ko barema, a cewar Sa'id da wasu (2006:289). Aikatau ko {wadago hanya ce ta samun kuji wadda Hausawa suka mayar hanyar rayuwarsu da suke bi domin dogaro da kai. Sukan yi aiki na yini ko safiya ko yammaci, ko a yi jingar aiki dukansa bisa wasu kuji da aka yi yarjejeniya. Wannan hanyar rayuwa ta da]e cikin al'ummar Hasawa a matsayin abin da mutum zai dogara da shi wurin ri]e iyali, da yin duk wasu lalurori na rayuwa

4.0 Kammalawa

Ke nan Hausawa suna da hanyoyi mabambanta da suke bi domin samun abinci ko kuji da za su sayi abinci da su. To sai dai, kowacce daga cikin hanyoyin sun ta'all}a ne da wurin da mutum yake ko yanayin }arfin tattalin arzi}i.

5.0 Ta}aitawa

Hanyoyin tattalin arzi}in Hausawa sun nuna cewa sana'o'i da kasuwanci su ne muhimmai a cikin abin da Hausawa suke amfani da su domin samun abinci da kuji. Kowane ~angare, ana gado ne a gida, ba haye ake yi ba.

6.0 Auna Fahimta

- i. Mene ne tattalin arzi}i?
- ii. Wa]anne sana'o'i ne suke samar da kayayyakin aiki?
- iii. Me ya bambanta sana'a da kasuwanci?

7.0 Manazarta

- Adamu, M. (1979). The Spread of Hausa Culture In West Afrika. In *Savanna Journal of the Environmental and Social Sciences*. Zaria: Ahmadu Bello University press Ltd.
- Auta, A. L. (2006). Tattalin Arzi}in Al'umma: Nazarin Sana'o'i Da Kasuwancin Hausawa. A Cikin *Algaita Journal Of Current Research In Hausa studies Vol . 1 No: 4*. September. Kano: Bayero University.
- Nuhu, A. Tattalin Arziki Maguzawa a Rigar Zamani. Ph.D. Seminar. Department of Nigerian Languages, Sokoto: Usmanu [anfodiyo University.
- Sa'ida, B. da Wasu (ed) (2006). *{amusun Hausa na Jami'ar Bayero*. Zaria: Ahmadu Bello University Press Ltd.

Kashi Na 3: Addini

{unshiya

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi:

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 Ma'anar Batar Gargajiya

3.1.1 Abubuwan da Ake Bauta Wa

3.1.2 Wuraren Bauta

3.2 Musulunci

4.0 Kammalawa:

5.0 Ta}aitawa:

6.0 Auna Fahimta:

7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

Kowace al'umma akwai abin da ta yarda da shi a matsayin hanyar da ta bayar da gaskiya, irin wannan harya an gaje ta ne tun da daƙewa wurin magabata. Don haka ne Hausawa suke ganin duk abin da aka gada wurin iyaye da kakanni wanda addini ma yana cikinsu a matsayin al'ada. Wannan darisi zai mayar da hankali ne wurin duban hanyoyin da Hausawa suke bi domin yin bauta daga jiya zuwa yau. Hanyoyin bangare ne na rayuwa wanda suka gada wurin iyaye da kakanni. Don haka, bin wannan hanya a matsayin tafarki na rayuwa, wajibi ne saboda al'adarsu ce.

2.0 Manufar Darasi

Manufar wannan darasi ita ce, jalibai su gane yadda addini yake a wurin Hausawa a matsayin wata hanya ta rayuwa da kowa ke tashi da ita a cikin muhallin da ya fito daga lokaci zuwa lokaci. Manufofin darasin sun haɗa da:

- i. Sanin abin da ake nufi da bauta.
- ii. Gane hanyoyin ban gaskiyar Hausawa ta gargajiye
- iii. Lura da yadda al'adar ban gaskiya ke sauyawa daga gargajiya zuwa zamani.

3.0 }unshiyar Darasi

Darasin zai }unshi hanyoyin da Hausawa suka fara bi domin yin bauta a gargajiyan ce, daga bisani a yi ta}aitaccen bayanin kar~ar addinin Musulumci lokacin da Larabawa suka zo masu.

3.1 Ma'anar Bautar Gargajiya

Bautar gargajiya hanya ce ta ban gaskiya da Hausawa suke amfani da ita domin yi wa Iskoki hidima da kiyaye wasu dokoki nasu domin su sami biyan bun}ata daga garesu. Hanyoyin da Hausawa suke bi wurin hidimomin su ne yin yanke-yanken dabbobi, da aikata wasu halaye ko barin yin wani abu wanda Iskokin suke so a yi. Masu yin wa}annan ayyuka suna sa ran ganin sakamakon aikata wannan aiki. Sa~a dokokin kuma yana tattare da ganin sakamako mummuna ga wanda ya aikata hakan.

Irin wannan hanyar rayuwa ga Hausawa da}a}a ce da har yanzu akwai masu aiwatar da ita. Dalili aiwatarwar shi ne, abin da suka gada a matsayin hanyar rayuwa. Don haka abin yake gargajiya kuma al'ada wadda aka saba aka tashi da ita.

3.1.1 Abubuwan da Ake Bauta Wa

Cikin tsarin bautar gargajiya da Hausawa suke bi a matsayin hanyar rayuwa, Iskoki ne ake yi wa hidima musamman da bazara. Baya ga lokacin bazara, ana yin wasu hidindimun a duk lokacin da bu}ata ta taso. Greenber (1947) da Ibrahim (1982) da Bunza (2006) sun bayyana cewa Iskokin da ake yi wa bauta a gargajiyance sun rabu zuwa gida biyu kamar haka:

- a. Fararen Iskoki.
- b. Ba}a}en Iskoki

Fararen Iskoki a cewarsu su ne wa}anda ba sa cutarwa, ana yin zaman lumana da su. Misali, Malam Alhaji, da Balarabe, da [angaladima, da sauransu. Ana hul}a da su, ba tare da matsala ba. Ba}a}en Iskoki su ne masu cutarwa, ba su da sabo, su ne masu sauya cutuka na rashin lafiya ga mutum. Misali, Inna da Bagiro, da Kure, da Duna, da Nakada da Gajimare da dai sauransu.

3.1.2 Wuraren Bauta

Bautar Iskoki ana yin ta ne a wasu wurare na musamman wanda aka tabbatar cewa Iskar da ake yi wa bauta tana zama wurin. Bunza (2006) ya yi bayanin dabbobi, da tsirrai, da itatuwa, da ramu, da gulabe a matsayin wuraren zaman Iskoki. To sai dai ba kowannensu ba ne wurin bauta. Akan ke~e wata itaciya da za a ri}a yin bautar ne kamar tsamiya ga masu bautar Bagiro. Suna kiran wannan tsamiya da suna Gunki, wato wurin da ake bautar Iska Bagiro.

Nuhu (2020) ya bayyana cewa wasu Hausawan suna amfani da wani dutse ne a matsayin wurin yin bautarsu. Dutse kuwa daman yana daga cikin wuraren da Iskoki suke zama. Misali, dutsen Dala da ke Kano an yi bautar ‘Tsunburbura’ a kansa. Dutsen [antalle da ke Birchi Maguzawan Kainafara sun yi bautar ‘Mai Gemamu Ta [antalle’ a cikinsa. Dutsen Kwatarkwashi, an yi bauta kansa. Baya ga haka, masu bautar Iskar Uwargona. Suna ayyana wasu duwatsu masu sigar murhu da wani kari a sama, matsayin wurin bautar Iska Uwargona.

3.2 Musulunci

Kafin bayyanar addinin Musulunci ga Hausawa, suna cikin rayuwar Maguzawa ne. kowace al’umma a iya cewa ta yi Maguzanci kafin ta amshi Musulumci. Musulumci, shi ne yarda da Allah (S.W.A) a matsayin Mahalicci, a shaida Annabi Muhammadu manzonsa ne, da yin Sallah, da fitar da Zakka, da zuwa aikin Hajji idan an samu hali. Yahya (1988) ya bayyana cewa addinin Musulumci ya shigo }asar Hausa daga Larabawa ‘yan kasuwa da Malamai Wangarawa, ya sauya tunanin Hausawa daga ban gaskiyar Iskoki zuwa saukakken addini.

Wannan sabuwar hanya da Hausawa suka samu daga baya, ta sauya rayuwa daga yadda suke a gargajiyance zuwa yau. A maimakon ban gaskiya da Iskoki, sai aka koma bin Allah da dokokinsa. Yawancin rayuwar Hausawa ta yanzu, ana yin ta ne cikin al’adun Musulumci. A wurin Hausawan yanzu, Ibadajinsu suna zaman ~angare na al’adunsu.

4.0 Kammalawa

tsarin rayuwar Hausawa ta nuna cewa addini yana cikin abin da suka]auka a matsayin al’adarsu. To sai dai, zuwan Musulumci ya sauya mafi yawan al’adunsu da dama. Ko da yake, har yanzu akwai Maguzawa wa]anda suke rayuwar Maguzanci. Aikin Nuhu (2020) ya yi bayanin wuraren da ake samun Maguzawa a yanzu da matsayinsu, da irin tasirin da Musulunci ko zamani ya kawo a rayuwarsu.

5.0 Takaitawa

Wannan fasali bayani ne na addinin Hausawa a matsayin hanyar da suka gada tun iyaye da kakanni zuwa yau. Hanya ta farko saura ka]an ta

gushe, Musulunci ya maye gurbinta. Ana iya cewa al'adun gargajiyar Hausawa zalla suna ta gushewa, yanzu al'adun Musulunci sun fi rinjaye.

6.0 Auna Fahimta

1. Mece ce bautar gargajiya?
2. Yaya wuraren bautar gargajiya suke?
3. Wa]anne dalilai ke sa al'adar bangaskiya ta sauƴa daga gargajiya zuwa zamani?

7.0 Manazarta

Bunza, A. M. (2006). *Gadon Feje Al'ada*. Lagos: Tiwal Nigeria Ltd.

Greenber, J. (1947). *The Influence of Isam on a Sudaness Religion. Monograph of the American Ethnological society*. New York: J.J Augustin publishers.

Ibrahim, M. S. (1982). *Dangantakar Al'ada da Addini: Tasirin Musulunci a Rayuwar Hausawa ta Gargajiya Kundin Digiri na Biyu, sashen Harsunan Nigeria*. Kano: Jami'ar Bayero.

Nuhu, A. (2020). *Zamani Abokin Tafiya: Wasu Al'adun Maguzawan {asar Katsina a {arni Na 21*.

Yahaya, I. Y. 1988. *Hausa a Rubucea. Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa*. Zaria: Northern Nigerian Publication company Limited.

Kashi Na 4: Shugabanci

{unshiya

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi:

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 Ma'anar Batar Gargajiya

3.1.1 Abubuwan da Ake Bata Wa

3.1.2 Wuraren Bata

3.2 Musulunci

4.0 Kammalawa:

5.0 Ta}aitawa:

6.0 Auna Fahimta:

7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

Wannan sashe zai dubi tsarin da Hausawa suke da shi wanda yake tafiyar da jagorancin al'umma mataki-mataki. A nan, za a yi bayanin hanyoyin da suka gada ne wa]anda har yanzu ana amfani da tsarin duk da kasancewar akwai zaunannar hukuma a gwamnatance. Fasalin jagorori ana yi masu suna da masu ri}e da mu}amai ko Sarautun gargajiya. Hakan ya nuna cewa tsari ne bisa al'ada na jagorantar al'umma wanda aka gada iyaye da kakanni.

2.0 Manufar Bincike

Manufar wannan bincike ita ce dalibai su san yadda shugabanci yake a al'adance wurin Hausawa tun kafin ha]uwar su da Larabawa ko Turawa da sauran al'ummu. Ana son dalibi ya san:

- i. Abin da ake nufi da shugabanci
- ii. Sanin aikin kowane Shugaba
- iii. Iya gane matsayin Shugaba cikin rukunin masu jagoranci na gargajiya.

3.0 }unshiyar Darasi

Darasin zai }unshi tsarin shugabancin Hausawa tun daga kan mai gida har ya zuwa Sarki da masu jagorantar sana'o'in gargajiya bisa tsarin al'adar Hausawa.

3.1 Maigida

Gida wurin ne inda ake samun maigidanci da iyalansa, wato mata ko matansa da 'ya'ya. Shugabanci ya fara ne daga cikin gida inda

magidanci ke jagorancin duk wani da ke wannan gida domin a }ar}ashin kulawarsa suke. Hausawa sun tashi da al'adar cewa hakkin mai gida ne ya kula da ci da sha da lafiyar mata da 'ya'yansa da duk wasu bu}atoci na rayuwa nasu.

3.2 Mai Unguwa

A lokacin da aka sami rukunin gidaje da suka taru suka zama unguwa guda, akan na}a Mai unguwa. Mai unguwa shi ne zai jagoranci wa}annan mutane na unguwarsa. Duk wani rikici da ya shiga tsakanin ma}wabci da ma}wabci, alhakinsa ne ya ga an sasanta. Mai unguwa yakan sasanta rashin fahimta da ta samu tsakanin mata da miji. Ha} }insa ne ya kula da tsaron mutanen wannan unguwa. Tsarin jagoranci na masu Mai unguwa a }asar Hausa da}a}a ne wadda har yanzu tana da tasiri wurin jagoranci. Mai unguwa yana }ar}ashin ikon Dagaci ne.

3.3 Dagaci

Shugaban da ke ri}e da ragamar jagorancin wani gari }arami shi ake kira da suna Dagaci. Akwai masu unguwanni da dama wa}anda ake samu }ar}ashin Dagaci. Su ke kula da al'amuran da suka shafi unguwannin da suka samar da wannan gari da Dagaci ke jagoranta. Aikin dagaci ne ya kula da dukkan tsaro, da lafiya, da duniyar mutanensa, da taimakon masu unguwanni. Duk wani sa}o na doka ko wayar da kai, ko aikin gayya da za a yi domin raya gari, Dagaci yakan nemi masu unguwanni ne domin ya sanar da su, su kuma su isar da sa}on zuwa ga jama'arsu. Wannan tsari gadajje ne a wurin Hausawa ta ~angaren shugabancin. Ana bayar da shugabanci na Dagaci ga wanda mahaifinsa ko kakansa ya ta~a yi. Hakan ya tabbatar da cewa abu ne da ya shafi hanyar rayuwar Hausawa da suka gada tun da da}ewa. Har yanzu akwai Dagatai a garuruwan }asar Hausa a matsayin jagororin al'umma.

3.4 Hakimi

Hakimi jagora ne cikin al'ummar Hausawa da ke jagorancin garuruwan Dagatai kimanin biyar zuwa goma. {ar}ashin ikon kowane hakimi, ana samun garuruwa wa}anda Dagatai ke mulki. Dagatai suna }ar}ashin ikon Hakimi ne. Wannan tsari shi ma yana cikin shugabancin gargajiya na Hausawa. Sarki ne ke da alhakin na}a sarautar Hakimi.

3.5 Sarki

Sarki shi ne shugaban da ya fi dukkan wani mai riƙe da sarautar gargajiya a faɗin }asar da yake kusan kowace }asa ko yanki na Hausawa suna da Sarakuna. Tsari ne na shugabanci wanda yake na gargajiya da ake gado wurin iyaye da kakanni tun lokaci mai da}ewa. Sarki yana da masu taimaka masa wurin gudanar da sha'anin mulki. Akwai masu sarautu na mu}amai a fada, da hakimai }ar}ashin kowane sarki. Tun kafin zuwan Larabawa da Turawa, akwai Sarakuna a }asar Hausa. Kowane Sarki yana da }asa mai fa}ing gaske. Misali, Sarkin Kano, da Sarkin Katsina, da Sarkin Daura, da Sarkin Zazzau, duk sanannun Sarakuna ne na Hausawa.

4.0 Kammalawa

Fasalin shugabancin Hausawa da}a}ar al'ada ce wadda take a }asar Hausa. Zuwan Larabawa da Turawa ya riske su. To sai dai zuwan Turawa ne ya sa suka rage masu daraja daga yadda suke a da. Har yanzu tsarin yana gudana. Hasali ma, akwai sarautu na shugabancin jama'a wa}anda sai wanda ya gada ake ba. Ana samun sarautun karramawa da babu bu}atar jagoranci, sai dai sarautar.

5.0 Ta}aitawa

A ta}aice wannan darasi ya bibiyi yadda shugancin Hausawa yake tun daga kan maigida zuwa Sarki. An fahimci cewa shugabanci yana farawa ne daga kan mai gida a mafi }aranci; babba fiye da kowane shugaba a al'adar Hausawa shi ne Sarki. Ganin cewa tsari ne da aka gada, akan kira su da Sarakunan gargajiya, wato hanyar jagorantar al'umma wadda aka gada wurin iyaye da kakanni.

6.0 Auna Fahimta

1. Mene ne shugabanci?
2. Shin ko ana iya bambance aikin kowane shugaba cikin al'umma?
3. Mece ce dangantakar Sarki da sauran rukunan shuwagabanni?

7.0 Manazarta

Alhassan, H. da wasu (1982). *Zaman Hausawa*. Ibadan: Islamic Publication Bureau.

RUKUNI NA 3: RABE-RABEN AL'ADA A IDON HAUSAWA

Kashi Na 1: Al'adun Gargajiya Zalla.

Kashi Na 2: Al'adun Fasahar Hannu (Material Culture)

Kashi Na 3: Al'adun Fasahar Baka

Kashi Na 4: Cu]a]]un Al'adu

Kashi Na 1: Al'adun Gargajiya Zalla.

{unshiya

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi:
  - 3.1 Al'adun Matakan Rayuwa.
  - 3.2 Camfe-Camfe
  - 3.3 Iskoki
  - 3.4 Maita
- 4.0 Kammalawa:
- 5.0 Ta}aitawa:
- 6.0 Auna Fahimta:
- 7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

Gargajiya kalma ce da take wakiltar al'adar Hausawa. Haka kuma tana nufin tsafe-tsafe da camfe-camfe ko yanayin rayuwar da Hausawa suka gada wurin iyaye da kakanni. Al'adun gargajiya zalla suna bayani ne kan tsarin rayuwa wadda take da cikakken tasiri na Maguzanci musamman lamarin Iskoki. Darasin zai yi }o}arin duban wasu daga al'adu wa]anda zallarsu grgajiya ce.

2.0 Manufar Darasi

Manufar wannan darasi ita ce }alibai su san yadda al'adun Hausawa suka rabu. Ana sa ran a }arshen darasin }alibai su gane:

- i. Abin da ake kira gargajiya.
- ii. Wa]anne al'adu ne na gargajiya
- iii. Bambancewa tsakanin al'adun gargajiya da na zamani.

3.0 }unshiyar Darasi

3.1 Al'adun Matakan Rayuwa.

Matakan rayuwa su ne aure da haihuwa da mutuwa. Wa]annan matakai cike suke da al'adu da ake gudanarwa a duk lokacin da aka zo yin su. Al'adar Hausawa ta gargajiya wadda ake yi lokacin aure ita ce 'Tsarin' inda saurayi zai je gidan su budurwa zance. Idan dare ya yi, nan za su kwana a }aki guda kan shimfi]a ba tare da wani abu ya shiga tsakaninsu ba. Wata al'adar da ta danganci aure ita ce yin amfani da lafuzzan ashariya ko zagi a yayin }aurin aure. Irin wannan al'ada, sai dai gargajiya saboda yanayin nata na da ne.

A wurin haihuwa, tun lokacin da aka sami juna biyu ake ba mace mai juna biyu wasu magunguna na gargajiya wa]anda aka gada a gida. Haka kuma, mai juna biyu ba za ta ri}a fita waje ba idan dare ya yi, saboda gudun ka da Iskoki su haifar mata da matsala ga lafiyar junan biyun da take }auke da shi. Sunayen da ake sanya wa abin da aka haifa yana

kasancewa na gargajiya ne wanda ya yi daidai da lokaci ko yanayi ko halin gida ko sitar jariri ko abin da ya faru a lokacin da aka haifi jariri. Misali, Tarana, ko Korau ko Hantsi ko Marka ko Nasare, da dai sauransu.

ƙangaren mutuwa akwai al'adu na gargajiya da ake yi da zarar an mutu. Misali, yanka ƙan akuya a matsayin al'ada a gasa a ci a daren ranar da wani ya rasu musamman namiji. Ana kiran wannan al'ada da suna 'biye gawa', a cewar Abdullahi (2008). Ana yin gumba a dafa giya bayan wasu kwanaki da mutuwa. Akan yi wa namiji buki na juya kafa]a (Hawan Sadaka) a}alla bayan shekara guda da mutuwa. Ire-iren wa]annan al'adun sun nuna cewa al'adun na gargajiya ne zallansu ba tare da ~ur~ushin wata al'ada daga wasu da ba Hausawa ba.

3.2 Camfe-Camfe

Ibrahim (1982) da Bunza (2006) sun ce camfi wasu a}idoji ne wa]anda suke a zukatan Hausawa bisa yarda cewa in aka aikata wani abu, za a ga wani abu a matsayin sakamako. Irin wannan hanyar rayuwa ta Hausawa ta }unshi hani da horo. Misali,

- a. Ba a fita }aki da dare sai an yi tari sau uku
- b. Cin Aya yana }ara }arfin gani
- c. Idan mace ta }etare wanda, za ta yi mafarki
- d. Yawan cin tuwon dawa yana }ara }arfin ga~o~i.

3.3 Iskoki

Sa'id da wasu (2006:208) sun yi bayanin Iskoki da cewa mutanen ~oye, watau aljanu. Shi kuwa Bunza (2006:1) cewa ya yi Iskoki a wajen Bahaushe wasu halittu ne masu kama da mutane ta fuskar halittarsu, da suransu, da ayyukansu, da al'adunsu, da }abi'unsu, da harshensu, da siyasar rayuwarsu da dai makamantansu. Ke nan Iskoki wasu halittu ne masu kama da mutane wa]anda ba a gani. Ayyukansu sun bambanta da na mutane ta fuskar sauri da illata rayuwa ko yin abin ban mamaki ga wand aba Iska ba. Iskoki iri biyu ne akwai farare wa]anda ake mu'amala ta arzi}i da su. Ba}a}en Iskoki su ne masu wuyar sha'ani saboda suna cutarwa da na}asa rayuwa.

Al'adar Hausawa ta yarda akwai Iskoki, kuma suna tare da mutane a wurraren da suke. Hausawa suna ganin akwai wasu cututtuka da suke ganin Iska ce musabbabin samuwarsu ga jikin }an Adam. Misali, ciwon }ankakkare, da ciwon mantuwa, da rashin haihuwa, da dai sauransu. Ana

amfani da Iskoki domin su taimaka wurin samun abin duniya a sana'o'in Hausawa irin su noma da }ira da Su.

3.4 Maita

Bunza (2006: 103) ya ce maita]abi'a ce ko aiki, sunan mai aikata]abi'ar ko aikin maye, a matsayin lito, mayu a matsayin jam'i. Ya kara da cewa]abi'a ce da mutum ke sayowa da kansa don ya hallaka]an'uwan da sunan kare kansa daga wula}anci. To sai dai ana gadon maita wurin iyaye idan an sha a nono, ba sai an sayo ba. Duk maye, ya san cewa yana da wannan]abi'a. Bisa al'adar Hausawa, sun yarda cewa akwai maye. Yana kama kurwa ya cinye a mutu. In kuma an yi sa'a ta ku~uta a rayu, ko idan an gane shi ne ya yi kamun a sanya ya saki wanda ya kama dolensa.

Bunza ya yi bayanin maye yana da sifofi uku da ake iya gane shi. Sifofin su ne bayyanannu, da ~oyayyu, da jarrababbu. Wato ya kasance akwai wata fitacciyar alamar wadda bisa tsarin rayuwar Hausawa masu ita mayu ne, ko kuma ya kasance sifar maitar a ~oye take. In kuma ba haka ba, mayen ya faji da kansa ko ya bayyana }iri-}iri gaban mutane su shaida. Wa]annan wasu ke nan daga cikin al'adun Hausawa wa]anda gargajiya ce zalla. Abin da ya sanya su zama gargajiya zalla yana da nasaba da tasirin ban gaskiya da hidimar Iskoki dangane da faruwar wasu abubuwan a wurin yadda suke faruwa.

4.0 Kammalawa

Al'adun Hausawa na gargajiya galibinsu suna tare da ban gaskiya da Ikoki. Iskokin sun kasance abin yi wa biyayya da yin dogaro domin samun duk wata biyan bu}ata ta rayuwa. Wannan ya sa al'adun suka zama gargajiya kuma zalla saboda babu nason Musulunci ko zamani a ciki.

5.0 Ta}aitawa

Ban gaskiyar Hausawa dangane da al'adun gargajiya suna da yawa. Misali, Dodo, da Fatalwa, da Kohi da Fa]e, da Kanbun Baka, duk suna cikin al'adun gargajiya zalla. An kawo camfi da Iskoki da maita ne a matsayin misali domin su wakilci sauran.

6.0 Auna Fahimta

- i. Mece ce gargajiya?
- ii. Wa]anne al'adu ake iya samu a matakan rayuwa?
- iii. Me ya bambanta Iskoki da mutane?

7.0 Manazarta

Abdullahi, I .A . (2008) *Jiya Ba Yau Ba: Waiwayen Al'adun Matakan Rayuwar Maguzawa Na Aure da Haihuwa da Mutuwa. Kundi Digiri Na Uku, Sashen Harsunan Nigeriya. Sokoto: Jami'ar Usmanu [anfodiyo.*

Bunza, A. M. (2006). *Gadon Fe]e Al'ada*. Lagos: Tiwal Nigeria Ltd

Ibrahim, M . S. (1982). *Dangantakar Al'ada da Addini: Tasirin Musulunci a Rayuwar Hausawa ta Gargajiya. Kundi Digiri Na Biyu, Sashen Harsunan Nigeria. Kano: Jami'ar Bayero.*

Sa'ida, B . da Wasu(ed) (2006). *{amusun Hausa na Jami'ar Bayero. Zaria: Ahmadu Bello University Press Ltd.*

Kashi Na 2: Al'adu Fasahar Hanuu (Material Culture)

{unshiya

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi:

3.0 {unshiyar Darasi:

3.1 Misalan Ire-Iren Fasahohin Hannu na Hausawa

3.1.1 {ira

3.1.2 Sa}a

3.1.3 Dukanci

3.1.4 Jima

4.0 Kammalawa:

5.0 Ta}aitawa:

6.0 Auna Fahimta:

7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

Rabe-raben al'adun Hausawa ya nuna cewa akwai wa]anda suke a bayyane, ana iya ganinsu kamar yadda ake ganin masu aiwatar da su. Al'adun sun kasance fasahohin hannu da Hausawa kan gudanar domin samun kayayyakin aikin gida ko gini ko lufafi da dai sauransu.

2.0 Manufar Darasi

Manufar darasi ita ce a }arshensa }alibai za su iya:

- i. Yin bayanin bayyanannar al'ada.
- ii. Bayar da misalin bayyanannar al'ada da abin da ta }unsa.
- iii. Iya bambance bayyanannar al'ada da sauran ~angarorin rabe-rabe na al'adu.

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 Misalan Ire-Iren Fasahohin Hannu na Hausawa

Fasahohin hannu na Hausawa suna da yawa, kuma dukkansu bayyanannu ne a matsayin al'adunsu na gargajiya. Daga cikinsu ne za a yi bayani guda hu]u kamar haka:

3.1.1 {ira

{ira sana'a ce ta sarrafa }arfe domin a samar da kayan aikin noma ko farauta ko makaman fa]a ko wasu kayan amfani na gida. Ma}era iri biyu ne. Ma}eran Ba}i da Ma}eran fari. Ma}eran ba}i su ne masu }era fartanya da garma da sauran kayan aikin gida ko gona. Ma}eran fari su ne masu yin }ere-}eren kayan ado irin su zobe, da sar}a.

Wannan al'ada ta gado ce, uba yana koya wa 'ya'yansa da zarar sun fara girma. A duk wurin da ake yin }ira, galibi a }ofar gida ko gefe can ake

yin ma}era. Kayan aikinta da abin da ake }erawar a bayyane suke. Ana amfani da awartaki da kulfi da zarto da uwar ma}era da guduma da gawayi domin sarrafa }arfe. Hausawa sun gaji wannan al'ada a wurin iyaye da kakanni. Da wuya ka sami rukunin gidajen Maguzawan da ba su Ma}eri, saboda al'ada ce da suka gada iyaye da kakanni, a cewar Akodu (1985) da Nuhu (2020).

3.1.2 Sa}a

Sa'idu da wasu (2006: 384) sun ce, sa}a ita ce aikin sassar}a zare da abawa don fitar da }yalle ko kuma sarrafa kaba don a yi tabarma ko faifai ko malafa ko mafici da sauransu. Wannan bayani ya nuna cewa sa}a iri biyu ce. Ta farko ita ce sa}ar da ake yi da zare wanda aka samar daga audugar da aka ka}a zuwa gwado. Ta biyu ita ce sa}ar da ake yi da ganyen kaba a samar da tabarma ko mafici ko adudu da mangala da sauransu.

Ganin cewa akwai kayan da ake amfani da su kafin a samar da abin da aka sa}a, ya sa al'adar ta zama bayyananna. Sa}a a }asar Hausa tana tafiya ne da lokaci. da muhalli, wato sai wurin da ake samun auduga da kabar da ake yin kowace sa}ar. Galibi ana yin sa}ar da kaka bayan an kawar da amfanin gona.

3.1.3 Dukanci

Dukanci sana'a ce ta sarrafa jemammiyar fata domin yin jaka ko takalmi ko }inkin guru da laya da kambu. Bayyanannar sana'a ce ta gargajiya da ake aiwatarwa a }asar Hausa tun da da}ewa. Unguwannin da ake aiwatar da sana'ar a }asar Hausa akan kirasu da suna 'Dukawa', mai yin sana'ar ana kiransa 'Baduku'. Sana'ar dukanci ta dogara ne da sana'ar jima wadda ta }unshi yadda ake fitar da gashi daga jikin fatar dabbobi, a gyara ta ta yi laushi da taushi.

3.1.4 Jima

Jima ita ce cire gashi daga jikin fatar dabbobi. Ana yin amfani da bagaruwa da katsi da baba da toka domin su zama sinadaran da za su taimaka gashin da ke jikin fata ya fita, sai a gyara ta yi taushi domin dukawa su ji da}in sarrafawa zuwa wasu abubuwa na amfani ga jama'a. Ita ma wannan al'ada sana'a ce ta gado ga Hausawa. Ana yi mata kirari

da ‘‘Jima romon Ja~a, ga kitse, ga wari’’ wato aiki ne da yake da wuya kasancewar sai an tsuma fata ta ji}a tana wari kafin a fitar da gashin da ke jikinta. To amma a }arshe in an gama jimar, ana samun alheri mai yawa mai da}i bayan an sha wannan wari.

4.0 Kammalawa

Al’adun fasahohin hannu wa}anda ire-iren bayyanannun al’adu ne, sana’o’i ne da ake gada wurin iyaye da kakanni. Ya zuwa yanzu, ba kowa ne ke son ri}e su a matsayin gado ba. Wasu sukan kama wata sana’ar daban, wasu kuma suna nan suna yi ba su saki gado ba. To sai dai, zamani ya yi tasiri }warai a cikinsu. Wasunsu ma sun fara ~acewa, wasu kuma tuni suka mutu.

5.0 Ta}aitawa

A ta}aice fasahar hannu su ne al’adun da Hausawa suka gada a matsayin hanyar gudanar da rayuwa da ke taimakawa wurin bun}asa tattalin arziki. Al’adun su ne sana’o’i irin su }ira sa}a da Su, da Fawa, da dukanci, da jima, da noma, da gini, da sauransu.

5.0 Auna Fahimta

1. Me ya sa ake kiran wasu al’adu da sunan bayyanannu?
2. Wace gudummuwa fasahohin hannu suke bayarwa cikin al’umma?
3. Yaya fasahohin suke a wannan zamani?

7.0 Manazarta

- Akodu, A. (1985) A Comparative Study of The Traditional and Contemporary Arts of The Maguzawa of Kano and Kaduna states Ph.D. Thesis, Department of Fine Arts, Faculty of Enviroment Design. Zaria: Ahmadu Bello University.
- Nuhu, A. 2020. Zamani Abokin Tafiya: Wasu Al'dun Maguzawan {asar Katsina a {arni Na 21. Kundin Digiri Na uku. Sashen Harsunan Nigeria. Sokoto: Jami'ar Usman [anfodiyo.
- Sa'ida, B. da Wasu (ed) (2006). *{amusun Hausa na Jami'ar Bayero*. Zaria: Ahmadu Bello University Press Ltd.

Kasha Na 3: Al'adun Fasahar Baka

{unshiya

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi:

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 |oyayyun Al'adun da ake {udurtawa a Zuci

3.2 |oyayyun Al'adun da Aiwatarwa da Ga~~ai

4.0 Kammalawa:

5.0 Ta}aitawa:

6.0 Auna Fahimta:

7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

Al'adun Fasahar Baka akasin al'adun gargajiya zalla da al'adun fasahar hannu ne, to sai dai suna da kusanci da }abi'a duk da yake ba ita }in ce ba. Abubuwan da mutum ya tashi ya ga ana yin su, kuma ya mayar da su a matsayin hanyar yin rayuwa wadda ya gada ko da kuwa ta wani aiki ko a}ida ce da ba a gani, ita ma ta zama al'ada ~oyayya. Wannan fasali zai yi bayanin wasu al'adun fasahar baka da ake aiwatarwa da ga~o~i ko a }udurta a zuci su zama a}ida ko ta hanyar yin wani aiki.

2.0 Manufar Darasi

Manufar wannan darasi ita ce, a }arshensa ana sa ran }alibai su iya:

- i. Gane me ake kira da al'adun fasahar baka
- ii. Sanin bambancin al'adun da suka shafi fasahar hannu da na fasahar baka.
- iii. Bayar da misalan al'adun da suka }unshi fasahar baka iri daban-daban.

3.0 }unshiyar Darasi

3.1 }oyayyun Al'adun da ake }udurtawa a Zuci

Al'dun da suka kasance ~oyayyu su ne abin da mutum ke ayyanawa a ransa su zama abin yi a rayuwa. Sukan kasance yadda ake tafiyar da rayuwa a tsakanin mai yin al'adar da wanda ake yi don shi. Galibi akan sami dalilin yin wannan al'ada ~oyayya tsakanin wanda ke yi da wanda ake yi ta hanyar jin nauyi. Misali, kunya tsakanin Uwa da [a ko 'yar fari, ko kuma kunyar da ke tsakanin suruki da surukai ko suruka da surukanta. A nan za a samu cewa a}ida ce ta kamun kai da jin kunya na rashin sakewa, da kasa aiwatar da wasu abubuwa idan ana tare da juna.

Baya ga kunya, alkunya tana cikin al'adun fasahar baka da ake aiwatarwa wa}anda suka zama cikin a}idun Hausawa. Alkunya ita ce barin fa}i ko ambaton wani suna a dalilin kasancewar sunan na iyaye ko

surukai ko ‘ya’yan fari. A maimakon haka, idan za a kira sunan sai a yi ta kwatance ko inkiya domin nuna jin nauyin fa]in wannan suna.

Akwai kara wadda ita ma tana tafiya tare da kunya da alkunya. Kara ita ce nuna rangwame ko ragi tsakaninka da wani. Misali, idan abokinka yana kiran }anwar mahaifinsa da suna Gwaggo, to kai ma kana kiranta da sunan Gwaggo ya nuna ka yi masa kara. Haka kuma, idan wata hidima ta shafi aboki ko wanda ake tare, ka halarci taron ko yin wata]awainiya, wannan abokin ka yi wa kara. Irin wa]annan al’adu abubuwa ne da ake }udurtawa a zuci daga bisani su zama a}idar tafiyar da rayuwa wadda aka saba yi tun da da]ewa har suka zama wani ~angare na al’adu.

3.2 }oyayyun Al’adun da Aiwatarwa da Ga~~ai

Ana yin amfani da ga~~ai domin yin wasu ayyuka da aka saba yi a rayuwa. Ta yiwu akwai wasu hanyoyi da ake iya bayyana abu, to amma sai aka za~i da a yi amfani da ga~o~i domin sau}a}awa ko sirrintawa. Wani lokaci kuma, al’adun fasahar baka hanyoyi ne da ke nuna halin da mutum yake ciki ko yin ishara ko isar da sa}o ga wani. Wa]annan al’adu su ne murmushi da dariya da yafuce da kyafce, da zum~ure da gunaguni da harara da }wata da tsaki da tagumi da da}uwa da gwalo da gyatsine da murgu]e.

Galibin wa]annan misalai ana yin su ne domin a nuna halin da mutum yake ciki na jin da]i ko rashinsa kamar kuka ko murmushi da dariya. Ana amfani da wasu a yi ishara da abokin magana kamar yafice da ka]a hunne da murgu]e.

Wasu kuma ana amfani da su ne domin a nuna rashin jin da]in abin da ya faru na mu’amala tsakanin mutum biyu ko fiye. Misali, zum~ure da tsaki da }wata.

4.0 Kammalawa

Fasalin wannan darasi ya shafi yadda ake sarrafa ga~o~i ko }udurtawa a zuci a yayin gudanar da rayuwa. Sun kasance al’adun fasahar hannu ne saboda ba wasu kayayyaki da aka samar ta hanyar fasahar hannu ba. Wasunsu sun zama a}idu ne ko isharoni a yayin mu’amala tsakanin Hausawa. Wannan ya nuna cewa akwai al’adun da ake iya gani da wa]anda ba aiya gani.

5.0 Ta}aitawa

Wannan darasi ya dubi al'adun fasahar hannu ne a matsayin hanyar rayuwar Hausawa. Al'adu ne wanda ba a iya gani a ta'a, to amma ido na iya gani. Ganin da ido ke yi ba zai sa su zama bayyanannu ba, dalili shi ne wasu a}idu ne, wasu ana amfani da ga~o~i. Al'adun su ne alkunya da kunya da kara da dariya da murmushi da }yafce da yafice da dai sauransu.

6.0 Auna Fahimta

- i. Mece ce ~oyayyar al'ada?
- ii. Wane abu ya bambanta ~oyayyar al'ada da sauran al'adun Hausawa?

7.0 Manazarta

Laccar darasin Hau 823 Component of Hausa Culture 2018/2019 wanda Dr. Ibrahim Abdullahi Sarkin Sudan ya yi, jami'ar Jihar Kaduna.

Aminu, M. (1978). *Ma'anonin Tsabi'un Hausawa*. Kano: Aminu Zinariya Recording & Publishing Co.

Bargery, G. P. (1934). *A Hausa-English Dictinary*. London: Oxford University press.

Bunza, A. M. (2006). *Gadon Feje Al'ada*. Lagos: Tiwal Nigeria Limited.

Funtua, A. I. da Gusau, S. M. (ed) (2010). *Al'adu da Dabi'un Hausawa da Fulani*. Kaduna: El-Abbas printers & Media Concept.

Sa'id, B. da wasu (ed) (2006). *Amusun Hausa na Jami'ar Bayero*. Zaria: Ahmadu Bello University press Ltd.

Kashi Na 4: Cu]a]]un Al'adu

{unshiya

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi:

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 Cu]a]]un Al'adu da Addini

3.2 Cu]a]]un Al'adu da Zamani

4.0 Kammalawa:

5.0 Ta}aitawa:

6.0 Auna Fahimta:

7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

{aura daga wannan wuri zuwa wancan yana kawo sauyi cikin yanayin rayuwa. Haka kuma cujuwa da wata al'umma daban ko]aukar tsawon lokaci ko zuwan Larabawa da Turawa, sun sanya al'adun Hausawa sun caku]e. A irin haka, al'adun suna nan, to amma ba a sigar su ta asali ba. Wannan darasi zai waiwayi al'adun Hausawa musamman wa]anda suka caku]u da addini ko zamani.

2.0 Manufar Darasi

Manufar wannan darasi ita ce]alibai su iya:

- i. Tantance ainihin al'adun asali na Hausawa.
- ii. Bayyana cu]a]]ar al'ada.
- iii. Fito da abin da ya cu]u da al'adar Hausawa.

3.0 {unshiyar Darasi

Darasin zai dubi al'adun da aka gada, amma aka sami tasirin wasu al'adu a ciki. Wannan kashi ya rabu zuwa gida biyu, cu]a]]un al'adu da addini, da cu]a]a al'adu da zamani.

3.1 Cu]a]]un Al'adu da Addini

Irin wa]annan al'adu za a ga cewa akwai tasirin addini a cikinsu. Misali, idan za a yi rajin suna a yanzu, akan ce a karanta aya kaza, ko a yi salatin Annabi. A nan, an sami tasirin addini a kan wannan al'ada.

Nuhu (2020) ya yi bayanin wasu al'adu da ke cikin bukin mutuwar Maguzawa da ake kira juya kafa]a ko bukin hawan sadaka. To sai ga shi ana gayyatar malamai domin su yi karatun Al}ur'ani a yayin bukin mutuwar Maguzawa. Wannan addinin Musulunci ne aka caku]a da al'adun gargajiya zalla.

Haka kuma a wurin binne gawar Maguzawa a yanzu, suna yin rami ne mai uwa da ‘ya irin wanda Musulmi ke yi. Mamacin ana lullu~e shi da farin yadi kwatankwacin yadda Musulmi ke yi. A nan ma an caku]a al’adar da addini. A lokutan bukukuwa ko idan za a sauya dabbar da iskar tsafin gida take kanta, wasu masu bin tsarin gargajiyar a yanzu suna neman Malamai su yi masu yanka na wannan dabbar, a cewar Nuhu (2020). Haka kuma irin wannan dabba akan yanka ta ranar juma’a. Nan ma, an caku]a wasu al’adun gargajiya da addinin Musulumci a }o}arin samun yardar abokan hul]a.

3.2 Cu]a]]un Al’adu da Zamani

Bunza (2006: xxiv) ya ce: “Bayyanar Bature a }asar Hausa ya yi naso sosai a al’adun Hausawa musamman abubuwan da suka shafi aure, da haihuwa, da siyasa, da kasuwanci da zamantakewa”. Al’adun da suka shiga irin wannan hali, sun zama cu]a]]un al’adu da zamani. Idan ba a yi hattara ba, za su salwanta. To daman duk abin da ya cu]u da ba}on abu, zai fara gur~acewa a matakin farko kafin daga bisani ya salwance. Misali, zuwan Bature ya sa aka sami mota a matsayin abin sufuri maimakon jaki da doki. Idan mai mota zai wuce ka, sai dai ya yi maka oda a matsayin sallama ko ka gyara zai wuce. Wannan wata ba}uwar al’ada ce ta zamani.

Cu]a]]un al’adu da addini ko zamani babu wurin da ba su kutsa ba cikin rayuwar Hausawa. Dalili shi ne, an samu caku]uwar Hausawa da }abilu na kusa da na nesa, ga zuwan saukakken addini, da ci gaban zama.

4.0 Kammalawa

Duk al’ummar da ta da]e ko da kuwa a wuri guda ne ba su sauya muhalli ba, tsawon lokaci yana iya sanyawa al’adunsu cuku]ewa daga yadda suke zuwa wata siga daban. Da yake Hausawa suna }aura daga }asashensu zuwa wasu, ana samun ba{i da ke kwararowa cikinsu. Ya zama dole al’adunsu su caku]u da na wasu. Zuwan Larabawa da addinin Musulumci shi ne abu na farko da ya fara sauya akalar rayuwarsu. Ana cikin haka sai ga Turawa tare da kayayyakin kimiyya da }ere-}ere. Hakan ya haifar da cu]uwar al’adun Hausawa da na Turawa.

5.0 Ta}aitawa

A ta}aice wannan darasi ya dubi yadda al’adun Hausawa suka cu]e da addini, musamman na Musulumci da kuma zamani. Al’adun suna nan, to amma ana yin su ha]e da wasu ba}in al’adu.

6.0 Auna Fahimta

- i. Me ake nufi da cu]a]]un al'adu?
- ii. Menene dalili ya kawo cu]uwar al'adun Hausawa?

7.0 Manazarta

Bunza, A. M. (2006). *Gadon Feje Al'ada*. Lagos: Tiwal Nigeria Ltd

Nuhu, A. 2020. Zamani Abokin Tafiya: Wasu Al'dun Maguzawan {asar Katsina a {arni Na 21. Kundi Digiri Na uku. Sashen Harsunan Nigeria. Sokoto: Jami'ar Usmanu [anfodiyo.

RUKUNI NA 4: AL'ADA DA [ABI'UN HAUSAWA

Kashi Na 1: [abi'a

Kasha Na 2: Munanan [abi'u

Kashi Na 1: [abi'a

{unshiya

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi:
- 3.0 {unshiyar Darasi:
  - 3.1 Ma'anar [abi'a
  - 3.2 Bambancin Al'ada da [abi'a
  - 3.3 Kyawawan [abi'u
    - 3.3.1 Kawaici
    - 3.3.2 Gaskiya
  - 3.4 Ri}on Amana
  - 3.5 Kunya
- 4.0 Kammalawa:
- 5.0 Ta}aitawa:
- 6.0 Auna Fahimta:
- 7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

Akwai kalmomi wa]anda ake yi masu musayar gurbi da wasu kalmomi a yayin ba su ma'anoni. A maimakon a ba su ma'anar da ta dace da su, sai a]auki ma'anar kalmar da ake ganin ko dai dukkan su abu guda ne, ko ake ganin suna da kusancin ma'ana. A wurin wasu Hausawa, suna kallon]abi'a ita ce al'ada. Duk abin da suke kira da suna]abi'a ko tsabi'a, to su a ganin su al'ada suke nufi. Ita kuwa]abi'a halaye ne na mutum shi ka]ai, ba a sauran al'umma ba. Wannan darasi zai mayar da hankali ne wurin duban]abi'a da bambancinta da al'ada.

2.0 Manufar Darasi

Manufar wannan darasi ita ce]alibai su san:

- i. Bambancin]abi'a da al'ada.
- ii. Yadda]abi'a ke iya zama al'ada.
- iii. Fayyace kyawawa da munanan]abi'a.

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 Ma'anar]abi'a

Sa'id da wasu (2006:116) sun bayyana]abi'a da cewa ita ce halin mutum, ko al'adarsa wanda ke daidai da]abi'a. Gusau (2010: 3) cewa ya yi]abi'a halaye ne wa]anda mutane suke yi a]ai]aikunsu kuma aka fahimci kowane mutum da irin hali nasa na daban da wani. Shi kuma Aminu (1978:1-2) cewa ya yi tsabi'a ita ce halin wani mutum da ya sha bamban da na sauran mutane. Kalmar ta fi shafar mutum guda, fiye da yadda ta shafi wasu rukunin mutane da yawa, balle kuma a danganta ta da harkokin rayuwar duniya gaba]aya. Wa]annan ma'anoni sun nuna cewa]abi'a halaye ne na]ai]aikun mutane da suke yi wa]anda suka sha bamban da al'adun al'ummar da ya fito. Misali, a ce wane ya cika fushi kamar Soja, ko a ce wane yana da halaye irin na sarauta duk da ba]an sarauta ba.

3.2 Bambancin Al'ada da]abi'a

Akwai bambanci tsakanin al'ada da]abi'a, saboda kalmomin biyu suna da kusancin ma'ana ko ba su musayar ma'ana da wasu ke yi, ake tunanin abu guda ne. Al'ada hanya ce ta rayuwa wadda ta shafi dukkan al'umma. Al'ada ana gadonta ne wurin iyaye da kakanni.]abi'a kuwa hali ko halaye ne na mutum a karan kansa da yake yi shi ka]ai.

3.3 Kyawawan]abi'u

Daga cikin]abi'un Hausawa wanda ake samu a tsakanin]ai]aikun mutane, akwai kyawawan]abi'un da aka iya samu da suka riki]e ya zuwa al'ada.

3.3.1 Kawaici

Sa'id da wasu (2006:24) sun bayyana kawaici da cewa Alkunya ko kau-da-kai ko ha}uri ko shiru-shiru. A fa]a]e kawaici yana nufin kawar da kai daga wani hali da aka nuna ko aikata maka ba tare da]aukar mataki ba. Misali, idan Bahaushe yana bin]an'uwansa ko wani ku]i, zai]auki lokaci ba tare da ya tambayi ku]in ba. Haka kuma, idan wani yana yin rashin gaskiya ga abokin hul]a,]aya zai yi shiru ne da sunan kawaici na tawon lokaci ba tare da ya nuna masa ba. Irin wa]annan halaye, ana samunsu cikin zamantakewar Hausawa.

3.3.2 Gaskiya

Sa'id da wasu (2006:161) sun bayyana gaskiya da cewa nuna ko fa]ar ko aikata abu a ainihin yadda yake. Abdullahi (2008) ya bayyana gaskiya a matsayin]aya daga cikin fitattun]abi'un Maguzawa da suka danganci al'adunsu. Ya nuna cewa duk wanda ya san Maguzawa, to zai iya shaidar su da wannan]abi'a in dai ba sun sauya daga wannan halin ba. Ke nan, gaskiya a wannan bagire na rayuwar Maguzawa al'ada ce saboda hali na }warai da ya shafi kowa a cikinsu. Wannan yana nuna yadda]abi'a ke juyawa ta zama al'ada a cikin al'umma. Zantukan hikimar Hausawa suna nuna hoton gaskiya a matsayin ~angare na hanyar rayuwarsu. Misali,

Gaskiya Dokin {arfe
Gaskiya]aci gareta
Mai gaskiya ba ya shayi
Gaskiya ta yi halinta

3.4 Ri}on Amana

Amana ita ce ba mutum ajiyar kaya ko wani abu yadda zai adana shi kamar nasa ba tare da wani abu ya salwanta, ko wani abu ya sme shi ba, a cewar Sa'id da wasu (2006:15). Ri}on amana yana nufin mutum ya kasance mai hali na adana duk wani abu da aka ba shi ajiyarsa. Irin wannan hali ya zama jiki ga Hausawa. An shaide su da ri}on amana ta yadda har ri}on amana ta zama sashe na rayuwar da suka gada iyaye da kakanni.

3.5 Kunya

Kunya ita ce halin nuna kawaici da jin nauyi da rusunawa saboda wata dangantaka, a cewa Sa'id da wasu (2006:254). Kunya tana da kusancin ma'ana da kawaici. Dukkansu halaye ne na mutane a]aya-]ayansu, na kawar da kai ga wani abu ta hanyar nuna jin nauyin magana kan wani abu. To sai dai a ~angaren kunya, abin ya }unshi aikata wani abu ko }in aikatawa saboda jin nauyin dangantakarka da wani, ko gudun sakamako musamman mummuna. Kunya hali ne wanda ya riki]e ya zuwa al'ada saboda kasancewarta abin da aka tashi da shi wurin magabata. Kunya ta bayyana a zantukan Hausawa don tabbatar da cewa hanyar rayuwarsu ce. Ga wasu misali kamar haka: "Kunya adon gari".

Akwai irin wa]annan nagartattun halaye da Hausawa suke yi a rayuwa fiye da abin da aka yi bayani yanzu. An kawo misalai ne domin su wakilci sauran. Misali, akwai ladabi, da biyayya, da taimako, da kara da sauransu.

4.0 Kammalawa

Halayen mutane a cikin al'umma suna iya bambanta da juna. Idan aka sami halaye na }warai a wurin manya a matsayin hanyar rayuwa, da sannu irin wa]annan halaye sukan riki]e ya zuwa al'ada. Yara idan suka ga ana yi, a dalili kyawu ko fai'darsu. Baya ga haka, ana samun]abi'u har yanzu da suka ke~anta ga wani shi ka]ai a cikin Hausawa.

5.0 Ta}aitawa

Darasin ya yi bayanin]abi'a ne inda aka dubi ala}ar]abi'a da al'ada da abin da ya bambanta su. Har wa yau, an kawo bayanin wasu kyawawan

]abi'u da suke riki]e zuwa al'adu kamar kawaici da gaskiya da ri}on amana da kunya.

6.0 Auna Fahimta

- i. Tare da misalai, yi bayanin bambanci tsakanin al'ada da]abi'a.
- ii. Ta yaya]abi'u ke komawa al'ada?
- iii. Zayyano kyawawan]abi'un Hausawa guda goma.

7.0 Manazarta

Aminu, M. (1978). *Ma'anonin Tsabi'un Hausawa*. Kano: Aminu Zinariya Recording & Publishing Co.

Abdullahi, I. S. S. (2008) *Jiya Ba Yau Ba: Wiwayen Al'adun Matakan Rayuwar Maguzawa Na Aure da Haihuwa da Mutuwa. Kundin Digiri na Uku, Sashen Harsunan Nigeriya*. Sokoto: Jami'ar Usmanu [anfodiyo.

Gusau, S. M. (2010). Al'adun Hausawa a Ta}aice. A Cikin Funtuwa, A. I. da Gusau, S. M. (ed) (2010). *Al'adu da]abi'un Hausawa da Fulani*. Kaduna: El-Abbas Printers & Media Concept.

Sa'ida, B. da Wasu(ed) (2006). *ƙamusun Hausa na Jami'ar Bayero*. Zaria: Ahmadu Bello University Press Ltd.

Kasha Na 2: Munanan [abi'u

{unshiya

1.0 Gabatarwa

2.0 Manufar Darasi:

3.0 {unshiyar Darasi:

3.1 {arya

3.2 Gulma

3.3 Zamba

3.4 Sata

4.0 Kammalawa:

5.0 Ta}aitawa:

6.0 Auna Fahimta:

7.0 Manazarta

1.0 Gabatarwa

Idan aka samu abu mai amfani ko mai kyau, lallai ne ba ya rasa rashin amfani ko a ga wurin da yake da muni. Wannan tamkar gadajjen tsari ne cikin al'adu da]abi'un al'umma. [abi'un Hausawa ba su tsaya ga kyawawa ka]ai ba, akwai munana daga]aya ~angaren. Munanan]abi'u su ma ana samun su ne a wurin]ai]aikun mutane. Da wuya a samu mummunar]abi'ar da ta juya zuwa al'ada. Wannan darasi zai dubi wasu daga cikin munanan]abi'un Hausawa a matsayin wakilci na duk wata]abi'a maras kyau.

2.0 Manufar Darasi

Manufar wannan darasi ita ce a nuna munanan]abi'u da ake samu cikin rayuwar Hausawa. A }o}arin haka, ana sa ran]alibai su iya:

- i. Bancewa tsakanin mummunar]abi'a da kyakkyawa.
- ii. Bayar da illar mummunar]abi'a ga mai yi.

3.0 {unshiyar Darasi

3.1 {arya

Sa'id da wasu (2006:278) sun ce }arya ita ce maganar da ba ta gaskiya ba ce. {arya ita ce fa]in magana musamman wadda abin da ba a yi ba, ko abin da ba haka yake ba. Irin wannan Magana ba al'ada ce ta kowa ba a al'ummar Hausawa,]abi'a ce ta]ai]aikun mutane. {arya tana haifar da zubewar mutunci a idon al'umma don haka ne ma zantukan hikimar Hausawa suka nuna cewa }arya ba ta haifar da komi saboda ba ta yin dogon zango. Misali

{arya fure take, ba ta 'ya'ya
Ramin {arya kurarre ne.

3.2 Gulma

Gulma ita ce [aukar zance daga wani zuwa wani yadda zai kawo sa~ani tsakaninsu, a cewar Sa'id da wasu (2006:173). Irin wannan hali [abi'a ce ta mutum guda; ba ta zama hanyar rayuwa ta al'adar Hausawa ba. A {arshe gulma tana haddasa fa]a tsakanin mutane. Su kuwa Hausawa suna da al'adar son zaman lafiya a cikin al'umma.

3.3 Zamba

Zambata ita ce ha'inta ko cuci ko yaudara, a cewar Sa'id da wasu (2006:489). Zamba galibi mai yin ta an yarda da shi ne a mu'amala, daga baya sai ya aikata zamba tsakaninsa da abokin hul]a. Zambar na iya kasancewa aiki ne aka ba shi, ya yi ha'inci kansa, ko ya yaudari abokin hul]a. Ita ma zamba ba ta cikin al'adun Hausawa da suka gada, to sai dai hali ne na [ai]aiku a cikinsu. A lura cewa, irin wannan hali ana iya samunsa wurin wata al'ummar da ba Hausawa ba.

3.4 Sata

Sata ita ce [auke abin wani ba tare da sani ko yardarsa ba, a cewar Sa'id da wasu (2006:394). Wannan hali ana samunsa a cikin kowace irin al'umma. To sai dai babu wurin da ake samun sata a matsayin halin }warai. Munin [abi'ar ya sa mai sata ba ya sakewa cikin jama'a, kowa yana gudunsa ko kaffa-kaffa da shi. Ko da ake samun masu satar hatsi cikin Maguzawa, [ai]aikun cikin su ne ke yi wa]anda halinsu ya ke~anta da mafi yawansu. Nuhu (2020) ya bayyana cewa mai yuwuwa ne yana sace hatsi mutane, to amma ba ya mutuwa sai ya makance. Wanda ya saci kayan Bamagujen da yake yin tsafin Uwargona, zai tozarta ko ma ya kamu, ko ya mutu bayan kamuwa da rashin lafiya. Ke nan, tun a zama irin na Maguzanci, [abi'ar sata ta tsirarun mutane ce. Haka kuma, sakamakon da ke biyo bayan yin sata mummuna ne ga mai yin ta.

4.0 Kammalawa

Munanen [abi'o'i daga bayanan da aka yi, sun bayyana cewa ba su da amfani ga mai yi da ma zauriyarsa. Halin da mai munanan [abi'u ke tsintar kansa yakan shafi 'yan'uwa da danginsa. Al'umma kuma sukan }aurace wa mutum a yayin mu'amala saboda tunanin Hausawa na cewa: 'Sai hali ya zo daidai ake abota'.

5.0 Ta}aitawa

[abi'un da aka ambata, ba su ka]ai ne munana ba. Akwai kwa]ayi, da munafunci, da tsegumi, da luwa]i, da zun]e, da keta, da sauran wa]anda aka yi bayani, misali ne aka kawo domin ganin irin halayen da ke iya bambanta da al'adun Hausawa.

6.0 Auna Fahimta

1. Wace illa mummunar]abi'a take da shi gam ai yi?
2. Me ya bambanta mummunar]abi'a da kyakkyawa?
3. Ko munanan]abi'u suna komawa zuwa al'ada?

7.0 Manazarta

Nuhu, A. 2020. Zamani Abokin Tafiya: Wasu Al'dun Maguzawan {asar Katsina a {arni Na 21. Kundi Digiri Na Uku. Sashen Harsunan Nigeria. Sokoto: Jami'ar Usmanu [anfodiyo.

Sa'ida, B. da Wasu (ed) (2006). *{amusun Hausa na Jami'ar Bayero*. Zaria: Ahmadu Bello University Press Ltd.